

Wilde Zwanen, Drie dochters van China van de auteur Jung Chang

Project rond de roman (1994)

De cursussen zijn op diverse plaatsen in Nederland verzorgd

Projectbegeleiders

Juul Barten

theologe, politica en stafmedewerkster van Vrouwencentrum Sarah Yasmine te Eindhoven

Sieth Delhaas

publiciste en theologe, studeert Cultuurwetenschappen,
Werkplaats In de Weegschaal – Vught

Jung Chang
18-11-1994

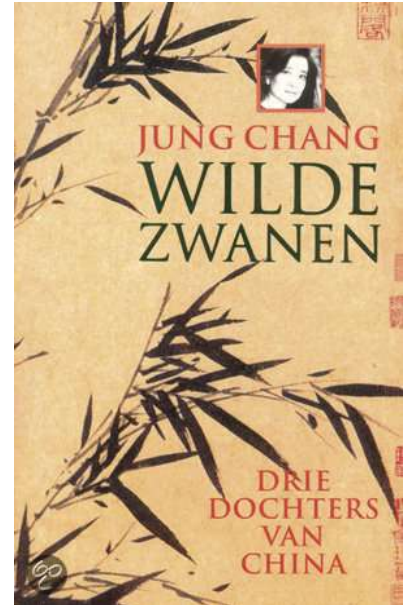
Programmabeschrijving cursus rondom de roman *Wilde Zwanen*, *Drie dochters van China*

Motivatie

Tallose vrouwen hebben het boek *Wilde Zwanen* gekocht en gelezen. Het boek heeft grote indruk gemaakt. Een nieuwe wereld is voor hen open gegaan. Een blik op een China dat zij meestal slechts kennen vanuit krantenberichten.

Een blik op een land waarvan de bewoners leefden en leven onder bizarre omstandigheden, terwijl in West-Europa democratie en inspraak zich verder ontwikkelden door een grotere mondigheid van burgers onder invloed van emancipatie en feminisme.

Tegelijkertijd is er bij het lezen van het boek een gevoel van herkenning. Naast het extreme van wat er in China gebeurt, blijkt er bij vele lezeressen een gevoel aanwezig, dat bepaalde facetten van wat daar gebeurde en gebeurt, op de één of andere manier, al is het onder andere verschijningsvormen, ook in onze cultuur aanwezig is.

Deze cursus wil een platform bieden om:

- met andere vrouwen over de inhoud van het boek te spreken;
- met andere vrouwen te spreken over wat de lezeressen heeft bewogen, aangesproken, wat nieuwe inzichten, begrip, verwarring heeft gegeven;
- meer te leren over een andere cultuur, een land dat decennia lang beschouwd is als een bedreigende mogendheid in het kader van de Koude Oorlog;
- meer te leren over een land dat waarschijnlijk in de toekomst een grote economische macht/concurrent/partner van het Westen gaat worden;
- samen te spreken over de werking van politieke systemen en de plaats van vrouwen daarin;
- te spreken over geweld tegen vrouwen binnen politieke systemen;
- te spreken over wat mensen beweegt tot verheerlijking van politieke leiders;
- te spreken over ethiek en feministische ethiek met betrekking tot politiek, samenleving en religie.

Daarnaast vinden de initiatiefneemsters het belangrijk dat China aan de hand van de ervaringen van de schrijfster Jung Chang en onderlinge gesprekken beter bekend wordt met het oog op de VN-Wereldvrouwenconferentie die in september 1995 in Peking zal plaats vinden/heeft gevonden.

De cursus omvat 4 dagen van twee dagdelen elk (10.00 -15.30 uur)

In een frequentie van – zo mogelijk – 1 x per veertien dagen.

Kosten:

- honorarium f 300 per dag + reiskosten inleidster.
- kopiëren lees- en werkmateriaal.
- huur accommodatie.

De cursisten hoeven het boek zelf niet gelezen te hebben.

Tijdens de cursus wordt gewerkt met video en relevante teksten.

Indeling cursusedagen:

eerste dag o.l.v. Sieth Delhaas:

- aan de hand van schema's een landkaart en een inleiding wordt de geschiedenis en de cultuur van China geschetst;
- aan de hand van een inleiding en een schematische indeling personen en lijnen van het boek leren kennen;
- gezamenlijk lezen en bespreken van teksten aan de hand van leeswijzer;
- bekijken video.

tweede dag o.l.v. Juul Barten:

- inleiding over politieke systemen aan de hand van boek Hannah Arendt;
- wat gebeurt er met vrouwen binnen politieke systemen?
- welke mechanismen spelen er in politieke systemen?
- gezamenlijk lezen van teksten en bekijken video.

derde dag o.l.v. Juul Barten:

- de macht van ideologieën blootgelegd aan de hand van inleiding en methodieken gebaseerd op Gyn/ecology van de Amerikaanse filosofe Mary Daly;
- werken met teksten, verbinding leggen methodes Daly en boek Chang;
- bekijken video;

vierde dag o.l.v. Sieth Delhaas:

- ethiek – religie – cultus – waarden en normen;
- inleiding over genoemde thema's;
- discussie over grenzen t.a.v. deze thema's aan de hand van teksten uit Wilde Zwanen;
- waar liggen relaties tussen Chinese en onze cultuur?

Niveau cursus:

Voor elke vrouw die van lezen houdt en geïnteresseerd is in mens en samenleving.

Cursus op aanvraag:

Informatie Sarah Yasmine, Cyclamenstraat 1, 5644 KH Eindhoven, tel. 040 – 126 241

Sieth Delhaas, Werkplaats In de Weegschaal, Kampenhout 43, 5262 JS Vught, tel. en fax. 0 73 – 566 993.

PS

Helaas is de tekst van de lezing van Juul Barten over 'politieke systemen in totalitaire staten' verloren gegaan.

<i>Wilde Zwanen, Drie dochters van China</i> van de auteur Jung Chang (1994)	i
Programmabeschrijving cursus rondom de roman <i>Wilde Zwanen, Drie dochters van China</i>	ii
Geschiedenis van China (1994)	1
Inleiding	1
Opgravingen.....	1
Dynastieën	3
De oudste godsdienst	4
Verdedigingsmiddel	5
Aanleg weggennet	6
Confucius, 551-479 v.C., Chinees filosoof	7
Daoïsme.....	8
Goede bureaucratie.....	8
De plaats van vrouwen	9
Contact met andere culturen.....	10
Nog meer uitvindingen	10
Ethiek als instrument om mensen te begrijpen (1994)	12
Inleiding	12
Rechtvaardigingsmechanisme	13
Aristoteles, 384-322 v.C., Grieks filosoof.....	13
Immanuel Kant, 1724-1804, Duits filosoof	15
Context	16
Culturele ontwikkeling	18
Emmanuel Levinas, 1906-1993, Frans- filosoof van Litouwse afkomst.....	19
John Rawls, *1921, Amerikaans filosoof.....	20
De vrouwen.....	22
Mao en persoonsverheerlijking: de Mao-cultus (1994)	24
Inleiding	24
Mao Zedong, 1893-	25
Nieuws over het Westen.....	28
Tot diepste ontzetting.....	31
Communistische beweging.....	32
Mao verheerlijking	34
De weg naar persoonsverheerlijking.....	35
Vrouwen en fascisme	37
Mussolini en de katholieke kerk.....	39

Verheerlijking.....	39
Positie vrouwen wereldwijd	41
Inleiding	41
Mary Daly: Gyn/ecology	42
Chinese voetbinding	43
Weduweverbranding in India	47
Genitale mutatie	48
Europese heksenverbranding	51
Visies van mannen.....	53
Wat is de invloed van religie op de positie van vrouwen.....	53
Rol van religie bij de positie van vrouwen wereldwijd	54
Boekenlijst bij de cursus ‘Wilde Zwanen’	57

Geschiedenis van China (1994)

Sieth Delhaas

Tilburg, 2 november 1994

Inleiding

Deze lezing is gebaseerd op het boek *China, de cultuurgeschiedenis voor, tijdens en na het Keizerrijk* van Arthur Cotterell. Ik kies voor cultuurgeschiedenis omdat deze breder is dan gewone geschiedenis. In de laatste gaat het meestal over heersers, politiek en economie.

Cultuurgeschiedenis omvat het doen en laten van mensen. Vaak van gewone mensen. Elke handeling van elk mens draagt bij aan het ontstaan van cultuur.

In deze lezing gaan we op zoek naar het wezen van de Chinese mens. Als die al bestaat. Wat bezielde de Chinese mens door de eeuwen heen? Wat vormde haar en hem. Wat was en is zijn identiteit? Intussen zijn de antwoorden op deze vragen altijd beweeglijk want ieder mens is uniek en reageert als uniek individu op dezelfde omstandigheden.

Een citaat uit bovengenoemd boek is typerend daarvoor:

“960 n.C. Toen de eerste Song-keizer, na een korte periode van verdeeldheid, zijn rijk weer herenigde, smeekte één van de regionale heersers om onafhankelijk te mogen blijven. De keizer vroeg: ‘Welk kwaad heeft uw volk bedreven om van het Keizerrijk te worden buitengesloten?’ De identiteit van het volk, en die dateert al van ver voor onze jaartelling, is gebaseerd op de gedachte te behoren tot één en dezelfde beschaving.

Opgravingen

Van eenzelfde mentaliteit getuigt ook de meest indrukwekkende archeologische vondst in 1974. Toen legden boeren, die putten groeven bij de berg Li in de provincie Shaanxi een gedeelte van een levensgroot terracotta leger bloot (daterend uit circa 256-206 v.C., de graftombe van keizer Qin Shi Huangdi, vereniger van China). Geschat wordt dat er zich in de vier kuilen, die nog maar gedeeltelijk zijn blootgelegd 7000 beelden bevinden. Typisch is: volgens de curator van de opgravingen Yang Chen Ching zijn de individuele gelaatstreken van de soldaten in het terracottaleger een hulde aan de eenheid van China. In die beelden zijn alle onderscheiden lichamelijke trekken van de verschillende volken van China afgebeeld. En al die volken, wonen na 2000 jaar nog steeds in dat land en verwachten daar ook te blijven.

Opgravingen in 1938 bevestigden het bestaan van de Pekingmens van ca. 500.000 jaar v.C.

Later, in 1963, dat van de Lantianmens, 600.000 jaar v.C. Die mens had een dikkere schedel dan de Pekingmens, en een geprononceerdere kaak. Dit duidt op een vroeger stadium van de menselijke evolutie.

De Pekingmens kon gereedschappen maken, kende vuur en had een gevarieerd menu van eetbare bladeren, noten en wortelen, aangevuld met vlees van herten, antilopen, schapen, paarden, varkens, buffels, katten, neushoorns, kamelen en sabeltijgers.

Maar er is een nog oudere ontdekking gedaan, de Yuanmou-mens, die 1,7 miljoen jaar geleden leefde in wat nu de provincie Yunnan heet. De aanwezigheid van as en geblakerde beenderen bij de plaats waar de fossiele tanden van deze mens zijn gevonden wijzen op het mogelijk gebruik van vuur.

Pas de laatste 10.000 jaar is de economie, gebaseerd op landbouw. Waarschijnlijk is de veeteeltperiode overgeslagen. Niets is er gevonden dat wijst op het gebruik van melk of zuivelproducten. Het oudste opgegraven dorp dateert van 4700 en 4200 v.C.

Cultureel keerpunt: zelf voedsel produceren. Daarover vertelt een legende dat Shennong de landbouw introduceerde door houten werktuigen te maken en planten te kweken die uit de snavel van een rode vogel waren gevallen. Hij was ook pottenbakker. Shennong werd ook gezien als de eerste kruidenkundige, die kruiden op geneeskrachtige eigenschappen onderzocht en ontdekte de thee. Shennong had, volgens de legende, een doorzichtige maag en kon zo van alles wat hij at of dronk het effect op zijn lichaam zien: hij kwam er achter dat thee zijn darmen heel goed doorspoelde.

De geschiedenis vertelt echter dat men vanaf de Lente- en Herfstperiode, 770-481 v.C., begonnen is aftreksel van thee te drinken.

Löss, denk aan onze eigen aardrijkskundelessen. Zo vruchtbaar, men hoefde dus niet van landje tot landje te trekken en te verbranden om producten te verbouwen. Geen erosie. De löss is daar aanwezig in een dikke laag, heel vruchtbaar. Daar ontwikkelde zich circa 5^e eeuw v.C. de landbouw langs het middendeel van de Gele rivier en de rivier Wei. Een daar opgegraven dorp Banpo (Ik zal jullie niet met alle namen van culturen vermoeien) gevonden. Circa 500 – 600 inwoners hadden spaden, schoffels, snijwerktuigen. Voornaamste landbouwproduct gierst, belangrijkste dier het varken, voedsel aangevuld met jagen en vissen.

Aardewerk werd versierd met afbeeldingen van vissen. Onderscheid in kleur van ritueel- en gebruiksaardewerk.

Rijst circa 4000 v.C. uit een grensgebied Yangzi, in de prehistorie bewoond door niet-Chinese volken. Dus rijst niet uit India geïmporteerd zoals men dacht (1978 opgravingen).

Circa 700 v.C. de onschatbare sojaboon ingevoerd door een Turkse stam, die op verzoek grote hoeveelheden naar Noordelijk China stuurde. Oude Chinezen zagen het als een buitengewoon voedingsmiddel en een verrijking voor de grond door stikstof bevattende knobbels op de wortels. Sojaboon zorgt voor evenwichtige oogsten en voorzag alle bevolkingsklassen van goedkope proteïnen en vitaminen (vergelijk de aardappel hier na de ‘ontdekking’ van Amerika) en een nuttige bron van olie die men weet te trekken uit de boon. Steeds grotere perfectie van extractie.

Dorpen onderverdeeld in woongedeelte, pottenbakkerijen en begraafplaats. Later begraafplaatsen delen met andere dorpen. Lijken netjes in een rij. Delen begraafplaatsen in latere fase. Groei bevolking geeft groter gemeenschapsgevoel. Besef van afkomst. Doden begraven in voorvaderlijke grond. Geloof in hiernamaals, herkenbaar aan het plaatsen van voedsel en gebruiksvoorwerpen in de graven. Vaag begin voorouderverering. Chinese archeologen tonen bewijzen aan van matrilineaire begrafenisgebruiken. Waarschijnlijk leider dorp een vrouw, men kan het niet bewijzen. Volgens het Boek der Oden, voor 6^e eeuw v.C. waren de Zhou-nakomelingen van Jiang Yuan, die ‘bad dat ze niet langer kinderloos zou blijven. Ze stapte op de grote teen van de voetafdruk van de Hemel en daarmee ging haar wens in vervulling’.

Later, en van centraal belang, is de ontwikkeling van een religie gericht op mannelijke voorouders. Grafgiften een keramieken fallusfiguur, eerste kwart van 3.000 v.C. Opkomst van vader-voorouderverering, houdt waarschijnlijk verband met uitbreiding van bepaald cultuurgebied, migraties, conflicten, oorlog, vergroot gezag van de krijgsman.

Eerste geschiedschrijving 145-90 v.C. Huang-Di 2697 v.C. verenigt door oorlog tegen vreemde stammen en verenigt zo het gebied.

Men zegt dat hij de uitvinder is van het magnetisch kompas, van de geslagen munt, die de huizen van de porseleinslak verving als betaalmiddel, en zijn vrouw zou hebben uitgeblonken in huishoudelijke vaardigheden en de zijdecultuur.

De Chinese waarzeggerij is de oudste en uniek. Door middel van barsten die ontstaan in verhitte dierenbotten, schouderbladen van schapen, runderen en varkens. 2.000 v.C. is er het orakel in Babylonië door onderzoek van levers van offerdieren.

Ook in de Bijbel is er sprake van waarzeggerij.

Dynastieën

Voor de Xia dynastie is er al grote beheersing van water, rivieren etc., daardoor is de feodaliteit ontstaan. Er kwam een eind aan overstromingen en een irrigatiesysteem werd uitgevonden, het organiseren van werkkrachten door de keizer. Er werden dijken aangelegd om de löss te bewaren. Aanpassing aan de natuur door de Yin-Yang-theorie, die uitging van twee op elkaar inwerkende krachten, die niet met elkaar in conflict waren, maar naast elkaar bestonden in een wankel evenwicht. Als dit evenwicht werd verstoord zou dit rampen over de mensen brengen.

Over de Xia dynastie is weinig bekend. Een mythe noemt een lijst met zeventien vorsten.

Shang- of Yindynastie 1.500-1.050 v.C. Schrijvers noteerden het wegvagen van deze dynastie door corruptie. De deugd komt hiervoor in de plaats (vergelijk Bijbel).

Goed regeringsapparaat, grote landbouwopbrengst. Goed onderhoud leger, voorzien van strijdagens. Ambachten en technologie, introduceren beeldhouwen, bronsgieten, het schrift, een gesystematiseerde orakelmethode, stedelijke paleizen, het koningschap, de adel, grootscheepse openbare werken, een goede kalender, een pantheon van goden, georganiseerde voorouderverering, en grote tombes vol schatten en mensenoffers.

De oudste godsdienst

Achter alles stond een eenheid van godsdienst en religieuze gebruiken, die later in zijn geheel door het confucianisme zou worden omgevormd tot het staatsgeloof van China. Van 1.000 v.C. tot 1916, laatste zelfuitgeroepen keizer uitvoering van riten aan voorouders.

Alleen de koning kon vragen om voorouderlijke zegen of door riten voorouderlijke vloeken tegen gaan. Politieke en religieuze macht waren één. Alleen de koning kon zorgen voor vrede en welzijn van de staat door in harmonie te leven met de geesten. Tijdens het confucianisme werd dit de basis van het recht om gehoorzaamheid af te dwingen van het volk. Was de koning onwaardig dan zou de aarde beven en de rivieren opdrogen. Vandaar dat keizers later veel belangstelling voor seismologie hadden, dat wil zeggen het voorkomen van aardbevingen.

Waarzeggerij om goden te raadplegen, orakelinscripties die gevonden zijn van Zhou aan vrouwelijke voorouders op zwangerschappen van koninklijke vrouwen en concubines: de heersers wilden altijd de sekse vaststellen van het kind. Het woord 'goed' werd gebruikt voor een jongen en de term 'niet goed' voor een meisje. Verlangen naar een ononderbroken mannelijke afstammingslijn. Het is de meest onrespectvolle daad tegenover de voorouders om geen mannelijke nakomeling te krijgen.

Nu behoort de formele voorouderverering bijna tot het verleden, maar is het Chinese verlangen naar mannelijk nakomelingschap niet opgedroogd zoals blijkt uit de één kind-campagne.

Zhou-dynastie eind tiende eeuw tot 256 v.C. Snel in verval. Acht doelstellingen van Zhou-regering: voedsel, rijkdom en luxeartikelen, offers, openbare werken, onderricht, het bestraffen van misdaden, beleefdheid tegenover gasten, leger.

Feodaliteit steunt op boeren, daardoor kon de slavenklasse verdwijnen. Er groeit een bewustzijn van de afhankelijkheid van de grote mensenmassa in tegenstelling tot de afhankelijkheid van een welwillende oppergodheid. Dus goede samenwerking tussen mens en machten die boven hem staan.

Belang boeren erkend, worden dorpen voor hen gebouwd met aarden wallen, bescherming tegen winter en rovers.

Laatste 500 jaar gevechten tussen adel. Zhou-koning geen baas. Tenslotte blijven er nog twee machten over.

Vierde eeuw voor Christus, uitvinding voetboog. Afschaffen strijdswagen, want daar sta je onbeschermd op. Heel andere oorlogsvoering. Veldslag is een grootschalig treffen tussen massale gepantserde colonnes, ondersteund door cavalerie en strijdagens.

Ik meldde het al eerder: de vondst van het terracotta leger. Het werd in 1974 opgegraven, met de tombe van de eerste keizer, 221-209 v.C. Duizenden levensgrote terracotta soldaten en paarden in ondergrondse zalen, in slagformatie. De voetsoldaten met ijzeren maliehemden, waaraan

zelfs de koppen van de klinknagels niet ontbraken. Voor die tijd jassen of haaienvellen. Kruisbogen met een bereik van 200 m. Dus oorlogen waren kostbare aangelegenheden, goed getrainde soldaten, beroeps, goede officieren. Streng discipline, tegelijkertijd oorlogsmachine, bloeddorstig. Circa 260 wordt vermeld na een veldslag het afslachten van 400.000 Zhao-gevangenen.

Qin dynastie 256-206. Door adel en ridders gezien als niet-Chinees. Hij was in adelstand verheven in ruil voor de verdediging van de westelijke grens. Qin, eigenlijk niet echt Chinees, stamde af van een paardenhandelaar. Verwijt van echte adel: hij is niet beleefd, heeft barbaars gedrag.

Hoe was Qin aan macht gekomen? Groot waterbeheersingsproject onder leiding van de gouverneur Li Ping. Splitsing van een rivier. Ene kant scheepvaartverkeer, andere arm uitgegraven in de helling van een berg en bestemd voor irrigatie. De hedendaagse welvaart van de provincie Sichuan berust nog steeds op het project van Li Ping.

Landbouwoverschotten: leger voeden en orde en rust. Daarom gewonnen van andere feodale staten.

Irrigatie: 40.000 ha. irrigatie en de aanvoer slib. Zorgde voor betere verbindingen. Qin beste belastinggraan. Daarom heerser. (denk aan Jozef in Egypte)

Aardse kijk van Qin, weinig ceremonies, op zichzelf teruggeworpen omdat de westelijke grenzen verdedigd moeten worden. Streven naar efficiëntie zonder respect voor traditie.

Ook: ambten op basis van geschiktheid, kundigheid, ook rechtspraak. Strengheid van straffen onthutsend, toch zegt men niet wreed. Rare combinatie voor onze begrippen.

Anekdote: Straffen in Han: 'Toen de koning bij een zekere gelegenheid dronken werd en op een koude plek in slaap viel, legde de kroonbewaarder een mantel om hem heen. Toen hij bijkwam vroeg de heerser wie hem had bedekt. Toen hij hiervan op de hoogte werd gesteld, strafte hij de mantelbewaarder, maar liet de kroonbewaarder ter dood brengen op basis van het principe dat overschrijding van de plichten van een ambt erger was dan nalatigheid.'

Verdedigingsmiddel

Shang Yang, hervormer van de Qin staat, wreed, maar goed organisator, uitgangspunt: 'Vanouds was hij die het land kon besturen degene die het besturen van zijn eigen mensen als zijn eerste taak zag; hij die de sterkste vijand kon overwinnen, was degene die het overwinnen van zijn eigen mensen als zijn eerste taak zag.'

Tegenstelling tussen volk en staat. Mijns inziens steeds grote probleem, hoe beheers je zo'n hoeveelheid mensen? Daarom toename despotisme. Qin-koningen hadden voordelen gezien van een gecentraliseerd gezag, een gedisciplineerde bureaucratie en een sterk leger. Toch valt die dynastie al na vijftig jaar. Arthur Cotterell, de schrijver van het boek dat ik voor deze cultuurgeschiedenis gebruikte, verwijst naar wat Aristoteles zegt over Sparta na de overwinning op Athene: 'een loutere training van de manschappen is geen goede voorbereiding op de vrede en uiteindelijk op zichzelf een voorbereiding voor de nederlaag. De Spartanen hebben geen waardering voor ontspanning en houden zich nooit bezig met hogere zaken dan de oorlog... Mensen als de Spartanen, die zich in één ding specialiseren en andere dingen negeren in hun opvoeding, maken machines van mensen.'

In de vijf eeuwen van onderlinge strijd tussen de feodale rijken is er ook een grote vooruitgang op allerlei gebied. Mensen denken na over wat er om hen heen gebeurt (eigenlijk is dit alleen weggelegd voor de adel, die behoeven niets te doen), maar ook worden er allerlei zaken uitgevonden om sterker en slimmer dan de tegenpartij te zijn.

Deze Qin koning kwam met het verdedigingsmiddel 'muur' circa 300 v.C. Nog niet de Grote Muur, maar wel een voorloper ervan. Muren spelen een grote rol in de Chinese beschaving. Iedere stad had een omringende stadsmuur. Deze bestond uit aangetreden klei. Soort houten mal, aarde ingegooid en met de voeten aangestampt. Elk dorp heeft op z'n minst een aarden wal rond woonhuizen en stallen. Nu nog in het noorden van China. Binnen de oude steden werden de huizen door muren in secties verdeeld, poorten controleren het verkeer. Plaatsing van muren vergrootten de macht van de autoriteiten. Het landschap altijd gedomineerd door de ommuurde stad, waarin de graanschuren van de staat zich bevonden met de graanbelasting. Deze voorraad onderhield het leger (dus geen plundering van eigen landgenoten) en het voedde de talloze arbeiders, die gedwongen werden te werken aan de waterbeheersingsprojecten.

Menselijke uitwerpselen waren de bemesting van het land, Chinezen hadden geen zin om kudden te weiden, intensieve landbouw op velden net buiten de stad.

Met de bouw van de Grote Muur begonnen in 214 v.C. op bevel van de Eerste Keizer. Voor hem was de Grote Muur – voor ons een wereldwonder – niet meer dan een vergrootte versie van de stadsmuur, die was bedoeld om de geordende wereld van China af te scheiden van de – aanvallen van de – onbeschaafde volken die over de steppen dwaalden. De lengte van 3.000 kilometer, die de Grote Muur uiteindelijk bereikte, is uniek in de menselijke geschiedenis en is het enige menselijke bouwwerk dat zichtbaar is voor hedendaagse ruimtevaarders.

Aanleg wegennet

De wegen in China waren vele malen beter van kwaliteit en een dichter wegennet dan dat van de Romeinen. Chinese ingenieurs wisten, door licht en elastisch wegoppervlak worden problemen met temperatuurwisseling vermeden en liepen ze tweeduizend jaar voor op de techniek die nu voor onze wegbedekkingen wordt gebruikt. Triomf van Qin, centraliseren van de macht (schrijver verwijst naar onze 17^e en 18^e eeuw, die toen pas rijp was voor industrialisatie), was hoogtepunt van technologie. Noodzaak van aanpak grote projecten na de oorlogen van honderden jaren. Waarom? De keizer was blijven zitten met een enorm leger van miljoenen mensen, talloze gevangenen en de boeren die waren bevrijd van het feodale systeem. Wat doe je met al die mensen, hoe houd je ze aan het werk en aan het eten? Want welvaart is orde, is basis van de Chinese levensvisie.

Om deze mensen aan het werk te zetten en de overblijfselen van de oude sociale structuur te vernietigen, werd het programma van openbare werken van de keizerlijke politiek enorm uitgebreid.

Ontwikkeling naar een gecentraliseerde, goed georganiseerde staat, een Chinese beschaving, die onafhankelijk is van andere delen van de Oude Wereld, werd ondersteund door een revolutie in de metaalbewerking. Onder andere door hoogwaardige ovens van keramiekindustrie.

Een ongekende sprong in ijzerbewerking tussen 481-221 v.C. Oude verwijzing naar hoogwaardig gietijzer. IJzerbewerking tot 1350 in het Westen van Europa beperkt tot het aambeeld. Waarschijnlijk in China al staalproductie. Hoog fosforgehalte van Chinees ijzererts. Daardoor hoogwaardige instrumenten voor landbouw: schoffels, ploegen etc. en strijdwapens in de oorlog.

Lage dunk voor handelaars. Aan handelaars was het in algemeen niet toegestaan een ambt te bekleden. Rijkdom kon hen niet verder brengen om hogerop te komen in de maatschappij. Een wet uit 214 dwong hen en de zoons van rijke kooplieden mee te gaan op militaire expedities naar Zuid China. Echo's van deze oude instelling, die door latere keizers nog werden herhaald, zien we terug in het beleid van Mao toen tijdens de Grote Proletarische Revolutie aan het eind van de jaren zestig jonge mensen die behoorde tot welgestelde Chinese families, naar het platteland werden verbannen.

Confucius, 551-479 v.C., Chinees filosoof

Moreel filosoof, familie behoorde tot de ridderstand, baseerde zijn sociale gezindheid op een feodale ethiek, waarin van de heerser werd verwacht dat hij welwillend zou handelen en het gebruik van geweld tot elke prijs zou vermijden. Elke onderdaan moest gerechtigheid kunnen verwachten. Veel soldaten hebben was dan ook een teken van een slechte regering. (Voorbeeld eerste Zhou-vorst). Confucius was een voorstander van sterke banden met de voorouderverering.

‘Ik ben een doorgever, geen schepper’ zegt Confucius. ‘Ik geloof in oude dingen en houd ervan.’

De traditie wordt voor hem belichaamd door de li, de riten. Het is de hoffelijkheid die essentieel is voor een beschaafd mens en zelfs nu nog beschouwen de Chinezen goede manieren als een moreel karakter. Voorouderverering is voor Confucius de ontmoeting van de geestelijke en wereldlijke verleden, het verleden en heden, waar de plichtsgetrouwe afstammeling, de behoever van de traditionele waarden, geluk ten deel viel. Genegenheid en respect in overeenkomst met de regels van de li bij het leven van de ouders moest worden geuit door gehoorzaamheid en na hun dood door een behoorlijke begrafenis van offers naar hun tombes. Kinderlijke piëteit moet ook in volwassenheid voortduren.

Latere Chinese denkers leggen nadruk op onderdanigheid en trouw, heeft als basis dit fundamentele principe. Het wordt de basis van de officiële theologie in de eeuw v.C. Toen uitgewerkt door de leringen van Xun Zi. Het is een rigoureuze morele training omdat hij gelooft in de slechtheid van de mens. Vraag: wat betekent dit voor de ontwikkeling van een land? (Vergelijk calvinisme, renaissance, kapitalisme). Confucius hecht grote waarde aan geleerdheid. Zonder geleerdheid is alles dwaasheid. Bijvoorbeeld: ‘Liefde voor de moed zonder liefde voor de wetenschap wordt al snel chaos.’

Daoïsme

Daoïsme, op zoek naar onsterfelijkheid. Wereld van geesten. Stichter Lao Zi. De zaken op hun beloop laten. Lao Zi: 'De wijze man houdt zich aan de daad die erin bestaat geen actie te ondernemen en brengt de lering in praktijk die geen woorden gebruikt'. Kenmerk van de wijze non-assertie. Hij gaf op om te krijgen; hij liet de teugels los om te krijgen.

Zheng word Qin Shi Huangdi, keizer over onttroonde koningen. Bijgelovige daoïst bouwt beroemd mausoleum met terracotta soldaten om zichzelf onsterfelijk te maken. Enerzijds brengt hij de beschaving tot grote bloei. Anderzijds vernietigt hij het verleden. Boeken van filosofen worden verbrand waarin nog iets te vinden is van het feodalistische systeem. De boeken die niet worden verbrand gaan over geneeskunde, landbouw en waarzeggerij. Daardoor wordt de aanhang van het taoïsme door regeerders gewantrouwd, het is te passief voor een heerser.

Volgende keizer Han-dynastie. Een gewone boer. Analfabeet. Intolerant tegenover geleerden, aanvankelijk. Later ziet hij dat hij ze nodig heeft. Milde man in een gewelddadige tijd. Het volk is blij want hij zorgt goed voor hen. Nieuw hofceremonieel. Maak het niet te ingewikkeld. Kost veel tijd en geld. Culturele eenheid groeit door confucianisme. Hulp bij hongersnoden door deze keizer en pensioenen voor oude van dagen.

Voedsel is nooit simpelweg een middel geweest om de honger te stillen; het is altijd beschouwd als een middel tot een goede gezondheid en een preventief medicijn, zodat zelfs tegenwoordig de Chinese huisvrouw nog kookt in overeenstemming met de lichamelijke gesteldheid en de weersomstandigheden.

136 v.C. Dong Zhongshu roept confucianisme uit tot officiële staatsgodsdienst.

148 v.C. wordt de keizerlijke universiteit opgericht die steunt op een standaardisatie van de Chinese taal uit de Qin periode met 3000 goedgekeurd karakters. Waarschijnlijk een vermindering van 50% van de karakters die voor die tijd in gebruik waren. Dit werd een werkbare basis voor de geschreven taal.

Hoewel het Chinese keizerrijk in de eeuwen daarna periodes van verdeeldheid en buitenlandse veroveringen doormaakte, waren de continuïteit en de universaliteit van het Chinese schrift een garantie dat een politieke chaos niet altijd ook culturele verdeeldheid betekende. Nu, zijn de grote voordelen ervan voor de Chinese volksrepubliek duidelijk bij het overwinnen van de verschillen in dialect. Alleen de aanwezigheid van een gestandaardiseerde schrijftaal maakt het mogelijk dat dezelfde editie van het Volksdagblad kan worden gelezen tot in de verste uithoeken van het land.

Goede bureaucratie

In de eerste eeuw kwamen er staatsexamens voor ambtenaren. In 1835 zegt een Engelse ingezetene, woonachtig in China: 'De Oost-Indische Compagnie heeft het principe overgenomen... en de volledige ontwikkeling van deze Chinese vinding in India is misschien voorbestemd om eens een grote verandering te bewerkstelligen, zelfs in het staatsbestel van Europa, net als het buskruit en de boekdrukkunst.'

Omdat geen enkel keizer zich een lange oorlog kon veroorloven, omdat de last die het gewone volk daardoor te dragen kreeg, tot een opstand zou leiden, waardoor bijvoorbeeld de Qin

dynastie omver was geworpen, werd de buitenlandse politiek door China altijd bepaald door de noodzaak de druk van de nomaden te weerstaan, nooit door enige ambitie om meer gebied te veroveren.

Vaak was er een periode van inflatie waarin toename van de bevolking en armoede onder boeren. Op en af gaan van economie. Muntstelsel verandert in bankbiljetten, gemaakt van huid van witte hertenbokken. bijvoorbeeld onder Han-dynastie valt het rijk tijdelijk uiteen in drie koninkrijken (221-275).

Rijke archeologie, waarom weten we nu zoveel over China, omdat rijken extravagante graftombes lieten bouwen, vaak ondergronds, want er waren toch mensen genoeg om ze te laten graven (zie Farao's en de Hebreeuwse slaven in het Oude Testament). Deze rijken nemen van alles mee in hun graf. Schilderingen, meubels, strijdagens, geschriften.

Zo wordt opnieuw de geschiedenis gelezen.

De archeologie als wetenschap is pas begonnen in de jaren dertig van de twintigste eeuw en ver na WO II.

De plaats van vrouwen

De eerste vrouw die ik tegenkom in deze cultuurgeschiedenis is Ban Zhao (48-117), zuster van de historicus Ban Gu, die het zeldzame voorrecht had te hebben gestudeerd, waardoor ze het verslag van haar broer over de vroege Han-dynastie kon voltooien, maar ook schreef ze een standaardwerk over de vrouw Gedragsregels voor Vrouwen. Haar opleiding zorgde er zelfs voor dat ze werd aangesteld als gouvernante van de keizerin en haar hofdames. In haar boek werd uitgegaan van de

ondergeschiktheid van de vrouw aan de man. Er werd van hen verwacht dat zij hun vaders gehoorzaamden wanneer ze kinderen waren, hun echtgenotes als ze gehuwd waren en hun zoons wanneer ze weduwe waren. Er waren zeven gronden om van een vrouw te scheiden: ongehoorzaamheid aan haar schoonouders, onvruchtbaarheid, overspel, jaloezie, een ongeneeslijke ziekte, babbelsucht en diefstal. Attentie: Een man in de Han-gemeenschap mocht slechts één vrouw hebben. Concubines werden niet beschouwd als volledig behorend bij de familie en de status van een concubine was altijd ondergeschikt aan die van de echtgenote.

Het was jammer voor de vrouwen in China, dat de aanbeveling van Ban Zhao, dat vrouwen dezelfde confucianisme opleiding zouden moeten ontvangen als zichzelf, over het algemeen werd genegeerd.

Ban Zhao (Pan Chao) - first century First Chinese female court historian

After father, brother, and finished their *Book of Han*

99 CE – author of *Lessons for Women*

Reinforcing Qin, Han patriarchy and female virtues, obedience to husband and his family, subservience, loyalty

Het Confucianisme wordt steeds sterker. Er ontstaat een cultus rondom de filosoof met riten. Het Confucianisme is de toets voor het gedrag. Het Boeddhisme vormt geen gevaar voor de staatsgodsdienst. Het daoïsme, dat minder streng is dan het confucianisme verandert in de 2^e eeuw in een volksgeloof.

Contact met andere culturen

Het contact met andere culturen, zoals bijvoorbeeld door de lange strijd tegen de Xiongnu, veranderde niet de eigen cultuur, maar bevestigde integendeel de Chinezen in de waarde van de eigen cultuur. In een memorandum uit die tijd: 'Wat het volk van het Rijk van het Midden onderscheidt, is dat het in staat is te eren wat waard is vereerd te worden.' Arthur

Cotterell, de schrijver van deze cultuurgeschiedenis zegt: 'In tegenstelling tot de Grieken en Romeinen misten de Chinezen het contact met volken die tot andere oude beschavingen behoorden, want de expansie in de richting van centraal-Azië leidde niet tot een directe toestroom van buitenlandse denkbeelden; tegen de tijd dat het geïmporteerde Boeddhisme onder de Tang-keizers een sterke, culturele kracht werd, was het Confucianistische stelsel van denkbeelden al sterk verankerd in het denkpatroon van de ambtenarenklasse.

Nog meer uitvindingen

Allerlei uitvindingen werden er in die tijd gedaan: de seismograaf waarmee gewaarschuwd werd voor aardbevingen, beweegkracht bij rotatie, magnetisme. Maar vooral papier. Een uitvinding van de keizerlijke ateliers in 105. Een stukje papier dat in 1957 is ontdekt onthult dat er al in de periode v.C een grove versie van papier van hennepvezels aanwezig was, maar in 105 werd dat aanzienlijk verbeterd en kwamen er ook rollen papier beschikbaar. Toen het papier later werd gecombineerd met blokdrukken ontketende dit een fundamentele revolutie in de communicatie. Het oudste gedrukte boek, met een boeddhistische tekst dateert van 868 en is gevonden bij een immens stelsel van grottempels bij Dunhuang bij de Grote Muur. Chinese krijgsgevangenen hadden tegen die tijd het papier al geïntroduceerd bij de Arabieren, die de techniek omstreeks de elfde eeuw overbrachten naar Europa. Het papier speelde ook een rol bij de verspreiding van hygiënische gewoonten in de maatschappij: in toiletten kwam toiletpapier beschikbaar.

De belangstelling van de eerste keizer, circa 256 v.C heeft er toe geleid dat de geneeskunst al zo vroeg is ontwikkeld. Onderzoek naar behandeling van ziekten en tevens voor de activiteiten van taoïstische tovenaars die Liu Sheng in dienst moet hebben gehad. Hoewel de medische theorieën in de Han-tijd nog steeds doortrokken waren van een universeel evenwicht zoals uitgedrukt in de Yin/Yang-theorie,

wezen dokters nooit remedies af omdat ze daarmee de natuurlijke principes zouden verstoren. Integendeel, de officiële eerste ontleding van het menselijk lichaam vond plaats in 16 n.C. Volgens de historicus Ban Gu, werd deze op het lichaam van een misdadiger uitgevoerd door een ervaren slager, onder leiding van de hofarts. Hierbij werden de vijf ingewanden gemeten en gewogen en de loop van holten nagegaan met behulp van fijne bamboestengels om te zien waar deze beginnen en eindigen, zodat men zou kunnen weten hoe ziekten te genezen.’ De basiselementen van de behandelingen in de Han-tijd waren medicijnen uit planten en rotsen, acupunctuur en moxibustie, diëten, massage en kleine insnijdingen.

Hier eindigt mijn cultuurgeschiedenis. Deze geeft inzicht in veel basisgewoonten van het Chinese volk, die wij tegenkomen in hebt boek van Jung Chang’s *Wilde Zwanen*. Anderzijds laat deze geschiedenis zien hoe vindingen van de Chinezen ook ons westerlingen bij onze beschaving hebben geholpen, soms pas vele eeuwen daarna.

Ethiek als instrument om mensen te begrijpen (1994)

Sieth Delhaas

Tilburg, 14 december 1994

Inleiding

Vraag vooraf: door wat, welke regel, welke wet, welk principe of door wie laat jij jouw handelen bepalen?

Bij ethiek gaat het erom: waar leg jij je ijkpunt? Wie, wat verplicht jou?

Bij het ontwikkelen van deze cursus hebben we er voor gekozen om ook ethiek als punt van aandacht een plaats te geven. De eerste aanleiding daarvoor was de houding van de vader van Jung Chang in zijn keuzes tegenover de Partij en zijn gezin. Enerzijds dwingt die respect af. Bij mij krijgt de vader een beeld van uitzonderlijke rechtschapenheid, ondanks de hardheid van zijn keuzes vaak. Anderzijds, vervullen die keuzes, die je kunt zien als morele beslissingen, mij vaak met verbijstering. Soms lijkt het alsof hij blindelings voor de Partij kiest. Later spreekt hij tegenover zijn kinderen excuses uit voor zijn keuzes.

In het televisie-interview met Karel van de Graaf is dat terug te zien hoe de moeder, lijkt het wel, nog boos op haar man is, maar hem anderzijds ook verdedigt.

Ethiek speelt ook een rol op het gebied van politiek en dan denk ik met name aan mensenrechten. Nu China zich ontwikkelt tot een staat die graag met andere landen commerciële contacten aan wil gaan, zien we dat toekomstige handelspartners vaak het middel 'mensenrechten' te baat nemen om China tot bepaalde concessies te dwingen.

Met het oog op bijv. de V.N.-Vrouwenwereldconferentie, die in september 1995, dus volgend jaar, in Peking wordt gehouden, wil ik met jullie kijken

- hoe ethische/morele begrippen zich door de eeuwen heen hebben ontwikkeld tot in onze tijd;
- welke verschillen er zijn tussen westerse en niet westerse staten/culturen;
- hoe deze verschillen kunnen leiden tot onbegrip en verkeerde beoordeling van elkaar;
- hoe om te gaan om als staten met verschillende culturen en verledens op een behoorlijke manier met elkaar in gesprek te komen en/of te blijven.

Daarna wil ik met jullie werken aan een voorbeeld aan de hand van een krantenbericht, om ons te oefenen hoe zo'n ethische discussie kan verlopen.

Ik kies dus voor deze benadering en niet om precies te kijken naar de houding van vader Chung. Ik denk wel, als we hier vanmiddag zo mee bezig geweest zijn, dat je, als je de stukken uit het boek Wilde Zwanen die daarover gaan, herleest, je een duidelijker beeld krijgt waarom vader Chung tot zulke beslissingen kwam.

Rechtvaardigingsmechanisme

Als het over ethiek gaat, wil ik beginnen met een uitspraak van Vaclav Havel, schrijver en president van de republiek Tsjechië, toen hij in 1986 de Erasmusrede hield:

‘Wij kunnen allen die bijzondere, logische en tevens mysterieuze drijfveer aanwenden die zegt dat we ons moeten gedragen zoals we denken dat iedereen zich zou moeten gedragen.’ (bis)

Met die bijzondere drijfveer duidt Havel op het rechtvaardigingsmechanisme dat elk mens van ‘nature’ in zich heeft/schijnt te hebben waaraan die mens het juiste handelen kan toetsen.

Ik neem met jullie een weg langs verschillende meer of minder bekende filosofen/ethici, die invloed hebben gehad op de discussie over ethiek. Daarbij valt op dat in dat rijtje debatterenden geen vrouwen voorkomen. De laatste vijftien jaar is er ook door vrouwen, met name waar het om voortplantingstechnieken gaat, een feministische ethiek ontwikkeld. Daarover wil ik ook iets laten horen. En daarna kunnen we ons in de steeds maar voortgaande discussie over ethiek voegen. Want die discussie houdt namelijk nooit op. Nooit tijdens de geschiedenis van mensen op deze wereld, zal er één vaste norm of regel bestaan volgens welke een mens zal moeten handelen.

Aristoteles, 384-322 v.C., Grieks filosoof

Het is altijd belangrijk om te weten wanneer een filosoof leefde. Want de tijd waarin hij leeft bepaalt – misschien wel voor 99.9% – zijn denken. Het zijn de vragen van een bepaalde tijd die de manier bepalen waarop een filosoof zijn gedachten ontwikkelt. Als wij vanuit onze tijd van leven dus naar een filosoof luisteren – nu gaat het over een man die dus 22 eeuwen geleden leefde – dat de vragen die op dit moment voor ons dringend om een antwoord vragen, wellicht nooit in het hoofd van die beroemde filosoof zijn opgekomen.

We kunnen dus misschien helemaal niet zoveel van hem verwachten.

Betekent dat dat we die oude sok maar het zwijgen moeten opleggen? Als we het over ethiek hebben, kun je volmondig: nee, antwoorden. Want juist in de ethiek zie je dat denkers/wijsgeren die in hun tijd werkelijk iets te zeggen hebben, ook ons weer verder

helpen met de vragen die in onze tijd opkomen. Of omdat we door onze vragen zien, dat hun antwoord helemaal waardeloos is, of omdat we, door hun antwoord een beetje aan onze tijd aan te passen, wat verder komen in ons denken of omdat hij ons op heel nieuwe ideeën brengt.

Aristoteles spreekt in zijn filosofie meestal over wat burgers te doen staat. Nou, als hij het daarover heeft, kunnen wij, zoals we hier bij elkaar zitten, er zeker van zijn, dat wij als vrouwen er niet aan te pas komen. Ook al zou je de dochter zijn van een Griekse burger, en al was je getrouwd met een man die Griekse burgerrechten had, dan nog zou je als vrouw geen burgeres zijn. Je zou dezelfde rechten hebben als een slaaf. Soms zelfs nog minder.

Aan de filosofie van Aristoteles hebben wij, vrouwen, lijkt het, dus niets. Toch geef ik jullie door hoe hij redeneerde over wat dat topje van die Griekse samenleving te doen stond.

Aristoteles zegt al, dat je met ethiek nooit tot een volstrekt bewezen stelling komt over vaststaande zaken. Integendeel: niet alleen bestaan er vele meningsverschillen over hoe er gehandeld moet worden, maar ook wordt dat wat goed is, steeds door vele veranderlijke omstandigheden bepaald.

Ik noemde zoeven het woord handelen. Dat is nu precies het woord waarom het in de ethiek gaat. Ethiek staat tegenover filosofie.

Bij filosofie gaat het om het uitdenken van theorieën over hoe onze werkelijkheid – en daar kun je alles over verstaan, een tafel, de kosmos, een stoel, de taal enz. enz., letterlijk alles, natuurlijk ook de godenwereld – in elkaar zit.

Bij ethiek gaat het om het handelen in die wereld. Wat is goed handelen. En het leuke is, dat de theorieën, die al die filosofen door de eeuwen heen bij elkaar hebben bedacht, soms of meestal helemaal niet meer kloppen als er gehandeld moet worden. Of, ook bijzonder, dat als die filosofen zelf tot handelen moeten komen, ze helemaal niet volgens hun eigen theorieën kunnen of willen handelen.

Aristoteles heeft nogal wat boeken geschreven over ethiek. De belangrijkste thema's gaan over de volgende vragen:

- a. wat is het hoogste goed of doel van het menselijk leven? Hij noemt dat geluk;
- b. waarin bestaat dat geluk?
- c. wat is de betekenis van dat genieten?

De ethiek van deze filosoof wordt teleologische ethiek genoemd. En teleologisch is afgeleid van het woord telos, dat betekent doel. De vragen van Aristotels over hoe mensen, zijn mannelijke medeburgers, let wel, moeten handelen is: waarop, op welk doel is je leven gericht? Antwoord. Het hoogste geluk.

Vraag stellen: zou hij deze ethiek ook verzonnen hebben als zijn ethiek ook gold voor de slaven die voor hem ploeterden, terwijl hij met zijn erudiete collega's discussieerde? Of als de vrouwen van hem en zijn collega's net zo veel rechten hadden als hij in die maatschappij?

Daarnaast zegt Aristoteles ook: dat alle dingen een doel in zichzelf hebben. Alle dingen/mensen, 'zijnden' noemt hij dat, bewegen zich vanuit zichzelf naar het doel van waaruit ze bestaan. (voorbeeld van redeneren). Het gaat volgens hem niet om een of ander product in het leven, maar om de optimale voltrekking van het leven zelf.

Om een voorbeeld te geven zegt Aristoteles: het doel of de bestemming van een zaag is goed te zagen, want dat is waarvoor hij bestemd en geschikt is.

De bestemming van de méns bestaat in hem als *verlangen*. En met dat verlangen zou een vermogen samenhangen om dat verlangen ook te kunnen vervullen. Hij zegt door de teleologische ordening (doelgerichtheid) vormt de werkelijkheid waarin we leven een kosmos, dat betekent, een schoon, en goed, zinvol geheel. Maar dat oordeel van dat schone en goede wil niet zeggen dat die schoonheid door mens of God is bedoeld. Het zit in de dingen/het geschapene zelf om zich op het schone of goede te richten.

De ethiek van Aristoteles heeft invloed gehad tot aan de moderne tijd. Verschillende christelijke theologen hebben zijn denkbeelden met hun theologie verweven.

Immanuel Kant, 1724-1804, Duits filosoof

Een volgende filosoof, die geweldig veel invloed heeft gehad op het denken van de Westerse mens in de normatieve ethiek is Immanuel Kant. Hij is een vertegenwoordiger van de deontologische ethiek. Daarin zit het woord 'deon' verborgen. Dat is het Griekse woord voor *wat behoort, wat moet*. Dus Kant houdt zich in zijn filosofie bezig met de vraag: wat behóórt een mens te doen. Dat is heel wat anders dan Aristoteles bedoelde: hoe bereikt een mens zijn hoogste geluk.

Om nog even het onderscheid te maken tussen de teleologische ethiek en de deontologische ethiek:

Wanneer we de ethiek samenvatten als de leer die antwoord wil geven op de vraag naar het moreel/zedelijk goede, deugdzame handelen en leven, dan stelt een teleologische ethiek (gericht op het doel) dat een handeling moreel goed genoemd kan worden als zij bijdraagt aan of gericht is op het goede doel. Aristoteles. zegt: het doel is hoogste geluk. Maar andere filosofen kunnen een ander doel invullen. Bijvoorbeeld het hoogste nut, of wat is juist.

Nee, zegt Kant, een mens moet in zijn leven zoeken naar wat hij/zij behóórt te doen. De handeling wordt bepaald door de gezindheid, de inzet waarmee je iets tot stand wilt brengen. Of het doel wat je daarmee op het oog hebt wordt bereikt, vindt Kant minder belangrijk. Want er zijn zoveel invloeden van buitenaf op de handeling van een mens, bijvoorbeeld het lot, je gezondheid, wat de politiek voor jou beslist etc., dat je daarmee vooraf niet te veel rekening moet houden. Wat jou als mens te doen staat is je *inzét*.

Een voorbeeld: tijdens de acties tegen de plaatsing of het gebruik van kernwapen. Als je van tevoren zegt: je kunt toch niet tegen de politiek op, kernwapens komen toch in Nederland, dan hadden niet zoveel honderdduizenden zich hoeven te verzetten. Zij hebben de ethiek van Kant gevolgd. Wat behoren wij te doen.

Bij de denkwijze van Kant zijn een paar centrale begrippen nodig. Dat zijn: plicht, goede wil, onvoorwaardelijk bevel (categorische imperatief), vrijheid, autonomie.

Je ziet dat Kant zo'n 21 eeuwen later leeft dan Aristoteles. In die tussenliggende eeuwen is er van alles gebeurd in de geschiedenis. Wereldmachten zijn opgestaan en vergaan, koningen en staten hebben hun macht veroverd en weer moeten loslaten, maar... in de Westerse wereld is de invloed, de zeggenschap van de gewone mensen onmiskenbaar belangrijker geworden. Door allerlei invloeden: Renaissance, humanisme, Christendom (onder voorbehoud). Dus de visie op de metafysica (de godenwereld), de kosmos, de wereld, de plaats van de mens daarin is veranderd. En door die verandering, wordt het denken van filosofen bepaald. De vragen die opkomen uit die veranderde wereld, daarmee houdt Kant zich bezig.

Context

Als we nu eens even kijken in welke tijd Kant leeft. Hij is geboren in 1724 en sterft in 1804.

Hij heeft dan net de ondergang meegemaakt (op afstand, hij woont in Königsberg, toen Oost-Pruisen, Duitsland, nu Polen/Litouwen) van de absolutistische Zonnekoning Lodewijk de XIV van Frankrijk. In Frankrijk gaat het in die eeuw met de macht van de vorsten bergafwaarts en onder invloed van de gedachten van de verlichtingsfilosofen in Frankrijk gaat het aan het eind van die eeuw op de Franse Revolutie af. Een revolutie die voorgoed een einde zal maken aan feodale toestanden. Een definitief begin van democratische ontwikkelingen. Al is de realisering daarvan nog ver weg. Kant bekijkt die ontwikkelingen van veraf. Hij heeft, behalve een klein reisje in de omgeving, Königsberg nooit verlaten. Je kunt je dan afvragen, kan zo'n man iets zeggen over wat er in de wereld gebeurt en daarover zulke gedachten ontwikkelen dat zijn tijdgenoten en zelfs wij er iets aan zouden hebben? Het schijnt van wel. Behalve dat hij theologie, filosofie en natuurwetenschappen studeerde (hij was van eenvoudige komaf, toen bijzonder dat men toch kon studeren), werd hij docent aan zijn eigen universiteit en hij was hulpbibliothecaris. Later werd hij nog hoogleraar in de metafysica en logica, tot aan zijn dood. Kant had over veel een oordeel, was sterk betrokken bij wat er in de wereld gebeurde en heeft er veel over gelezen en geschreven.

Kant heeft aan de openbare discussies meegedaan over allerlei belangrijke gebeurtenissen in zijn leven. Dat gebeurde natuurlijk grotendeels schriftelijk, vaak in correspondentie met vorsten en andere geleerden, zoals bijvoorbeeld ook Voltaire veel heeft gedaan.

Eén van de debatten waaraan hij — in zijn voor-kritische fase — heeft meegedaan is de meest schokkende gebeurtenis uit die eeuw, schokkender dan de Franse revolutie — over de aardbeving op 1 November 1755 in Lissabon. Daarbij zijn duizenden inwoners gedood. Dat getal slachtoffers is in onze tijd misschien niet meer zo schokkend. Voor de mensen uit de achttiende eeuw riep die gebeurtenis heel andere vragen op. Bijvoorbeeld: het gebeurde op 1 november, de dag van Allerheiligen, de meeste doden vielen onder de bezoekers van de mis die ter gelegenheid van die herdenkingsdag werd gehouden. Niet alleen de wereld werd op die dag geschokt, maar ook het optimistische wereldbeeld van allerlei theologen en filosofen, als zou onze wereld de best mogelijke zijn, werd danig aangetast. Want hoe kon de idee van Gods wijsheid en genade en de idee van de wereld als de beste aller mogelijke werelden, verzoend worden met de dood van zoveel onschuldige slachtoffers. God had immers de wereld in zijn hand?

Ook de politieke gebeurtenissen van de achttiende eeuw hadden de belangstelling van Kant. Daar was de opstand van de Engelse koloniën in Noord-Amerika die in 1787 de VS van Amerika uitriepen. Kant stond aan de kant van de opstandige koloniën. Niet zomaar, maar omdat hij de beginselen, waarop de revolutie stoelde, belangrijk vond voor de ontwikkeling van de mensheid. Hij noemde de Amerikaanse revolutie de belangrijkste gebeurtenis uit de geschiedenis van de mensheid.

De lievelingsgedachte van Kant was dat het einddoel van het mensengeslacht gelegen zou zijn in het bereiken van de meest volmaakte staatinrichting. Daarom was de Franse Revolutie, die in 1789 losbarstte voor Kant alweer een stap in de goede richting. In die revolutie was voor het eerst de vrijheid aan de politieke basis van de samenleving aan de orde gesteld, namelijk het recht van de mens om enkel aan die wetten te gehoorzamen, waarmee men zelf zou hebben kunnen instemmen. Dus geen wetten meer die de vorst of de adel of de rijke elite voor de mensen hadden vastgelegd. Het in Kants morele geschriften benadrukte beginsel van de autonomie van de mens, van het zichzelf de wet stellen, werd in die Franse Revolutie voor het eerst in de mensengeschiedenis tot een fundamentele constitutionele – dus waarop de grondwet berust – vorm gegeven.

In zijn eigen land, waar de conservatieve, ook bijna nog absoluut regerende, vorst Frederik Willem regeerde, waren dit soort vrijheden nog lang niet aan de orde. dat zou nog bijna 150 jaar duren. Maar Kant publiceerde er vrijelijk over en liet zich niet de mond snoeren. Kant wordt de filosoof van de Duitse Verlichting ‘die Aufklärung’ genoemd. Een citaat van hem uit 1784, dat ook in de feministische beweging veel is gebruikt en zeker ook voor vrouwen ontzettend belangrijk is, luidt:

’Verlichting is het uittreden van de mens uit de onmondigheid waaraan hij zelf schuld is. Onmondigheid is het onvermogen zich van zijn verstand zonder leiding van een ander te bedienen. Men is zichzelf deze onmondigheid schuldig, wanneer de oorzaak ervan niet in een gebrek van het verstand, maar van vastberadenheid en moed ligt, om zich van zijn verstand zonder leiding te bedienen. Heb moed, je van je eigen verstand te bedienen, is de zinspreuk van de Aufklärung.’ Eigenlijk vindt Kant dat er geen enkel excuus is voor mensen om zich te laten onderdrukken, want als je een gezond verstand hebt, zul je je eigen zaken moeten regelen.

Terzijde: Kant leeft in een tijd dat vrouwen niet aan de orde zijn als hij en ook als er in de Franse revolutie over de rechten van de mens wordt gesproken. Want als Olympe de Gouges in 1790 haar Rechten voor de Vrouw en de Burgeres schrijft, komt ze daarvoor in 1791 onder de guillotine om het leven.

Kant is bekend geworden als kritisch filosoof. Net als Aristoteles heeft hij zijn denken ontwikkeld op allerlei terreinen van het leven: geschiedenis, politiek, antropologie en geografie. Zijn centrale vragen waren:

- Wat is de mens?

- Wat kan ik weten,
- Wat behoort ik te doen?
- Waarop mag ik hopen.

Door deze vragen te hanteren komt Kant tot de belangrijke conclusie, dat alle kennis menselijke kennis is.

In het kort: dat in een tijd waarin bijvoorbeeld de theologie, maar ook politiek nog veel uitging van Gods wil, dat alles door een buitenaardse God werd geregeld, denk aan de onthutsing over de aardbeving in Lissabon, dit idee dat God alles regelt, gaandeweg wordt verlaten. Volgens Kant is er geen absolute kennis. Er is alleen menselijke kennis. Dat wil niet zeggen, dat God niet bestaat en dat mensen niet in God kunnen geloven. Uit het feit, dat het bestaan van God niet bewijsbaar is, volgt voor Kant niet dat de ontkenning van het bestaan van God wel bewijsbaar zou zijn. Ook de ontkenning van God is onterecht, omdat het een uitspraak is over een werkelijkheid die ons niet in de ervaring gegeven wordt. Kennis over datgene wat - eventueel – aan gene zijde van de ervaring ligt, is onmogelijk, omdat het metafysische de grenzen van de mogelijke kennis van de mens overschrijdt.

Dit is het belangrijkste stukje voor onze kennis, omdat de Westerse filosofie en dus ook het denken hoe mensen juist moeten handelen, onttrokken wordt aan het gezag van de kerk. Van roomkatholieke en protestantse theologen. Er ontstaat een filosofie los van God. Ook dat is een belangrijke fase in de secularisatie, los kom staan van kerk en staat.

Toch houdt Kant groot vertrouwen in de mensheid en schrijft God niet af, want het moreel goede is volgens hem het onvoorwaardelijk goede. Maar hij legt alshetware de verantwoordelijkheid voor het handelen van de mens in de eigen handen van die mens.

Deze meest fundamentele bewering houdt Kant niet alleen voor de mens in zijn persoonlijke leven, maar ook voor allerlei instituties. Kant ontwikkelt, in het kort gezegd, door zijn filosofische uitgangspunten een basis voor hoe de staat, de samenleving, dus ook de rechtspraak moet handelen vanuit een politieke gerechtigheid.

Het woord gerechtigheid is dus een woord dat weer veel wortels heeft in bijvoorbeeld de joodse en christelijke religie. Het is niet een woord dat hij zomaar bedenkt.

Met de filosofie van Kant kan er van alles worden opgebouwd. Deze heeft gefungeerd als een heel belangrijke basis voor de fundering van de Mensenrechten binnen de Verenigde Naties in 1948.

Culturele ontwikkeling

Als we kijken naar China, dat in deze cursus centraal staat, dan zien we dat in dat land aan het belangrijkste criterium van de ethiek: de vrijheid van de mens, nog nooit was voldaan.

Als je dat in gedachten houdt zie je dat het Westen aan het eind van de 18e eeuw al een ethiek had ontwikkeld, gebaseerd op de vrijheid van de mens, terwijl die in China nu, aan het eind van de twintigste eeuw, nog steeds niet aan de orde is. Dus daar raakt de ontwikkeling steeds verder uit elkaar. De westerse mens krijgt een steeds grotere vrijheid, in China blijft de situatie statisch, in feite verslechtert ze na de eerste decennia van de 20e eeuw.

(Nogmaals: de vrijheid van de mens voor de vrouw komt pas in 20er jaren van deze eeuw in het kiesrecht voor vrouwen in Nederland).

Dat niet ieder mens zich van zijn persoonlijke vrijheid en verantwoordelijkheid in het afgesloten en gedemoraliseerde China liet beroven, zien we aan de vader van Jung Chang. Als we de vader van Chang en zijn hoge rechtvaardigheidsregels vergelijken met wat Kant zegt, is dat mijns inziens wat Kant twee eeuwen eerder al bedoelt n.l.:

‘Het geldt echter wel van de ervaring, die alleen innerlijk kan zijn, dat geen idee het menselijk hart meer verheft en tot geestdrift brengt dan de idee van de zedelijke gezindheid, die de plicht boven alles vereert. Deze gezindheid worstelt met talloze euvelen in het leven en zelfs met de meest verleidelijke verlokkingen en toch overwint zij dit alles.’

Vergelijking Kant en Aristoteles: Doel mens is hoogste geluk. Kant moreel goede is een verplichting van de mens. Niet alleen voor zichzelf, maar ook voor de hele samenleving. Met als basis vrijheid en autonomie voor mensen. Kant gaat er van uit dat de mens zich bij het opstellen van zijn handelingsbeginselen altijd bewust is van een andere verplichting dan die welke hem zegt zijn eigen welzijn of geluk na te streven, Om kort te zijn: Kants ethiek is een poging om het niet achterhaalbare feit te doordenken dat de mens een wezen is dat een morele wet in zich draagt.

Als we nog even naar Mao kijken van hedenmorgen en die uitspraak dat op Mao betrekken?

Emmanuel Levinas, 1906-1993, Frans- filosoof van Litouwse afkomst

Een filosoof die in onze tijd veel gezag heeft gekregen door zijn werk is Emmanuel Levinas. In zijn werk zien we de vragen van onze eigen tijd terug. Hielden Kant, en later bijvoorbeeld, John Stuart Mill (vorige eeuw) zich vooral bezig met de vragen die in de Westerse wereld opkwamen, Levinas kiest weer heel andere uitgangspunten.

Hij werd geboren in Litouwen, was jood, studeerde in Straatsburg, Freiburg en in Parijs. In 1939 werd hij tot Fransman genaturaliseerd. In 1941-45 was hij krijgsgevangene. Levinas was zeer onder de indruk van de Hebreeuwse bijbel en de Russische literatuur die zijn denken zeer hebben beïnvloed.

De zin van het menselijk leven wordt volgens Levinas begrensd in de morele relatie tot de Ander. De werkelijkheid die echt zin aan het leven geeft is niet in het zelf gelegen. Het is de onmogelijkheid de Ander aan zijn lot over te laten. In de joodse traditie wordt elk onderdeel van de geïnspireerde tekst, dus niet zomaar een tekst, net zo lang bestudeerd tot het zijn geheim prijs geeft. Dit geheim is de verwijzing naar de ene centrale boodschap van de bijbel: de sociale rechtvaardigheid als eerste en onvervangbare zorg van elk mens afzonderlijk.

Met de zin, die buiten het leven ligt, houden ook veel teksten uit de Russische literatuur zich bezig. Levinas vindt daarin veel terug in het werk van Dostojewski. In de roman *De gebroeders*

Karamazow staat een zin die Levinas bij herhaling in zijn geschriften aanhaalt: ‘Ieder van ons draagt schuld jegens alles en iedereen, en ik nog meer dan ieder ander’.

(Vraag voor mijzelf: is het dit besef dat mij zo schokte dat dit alles gebeurde in China, terwijl ik hier in het Westen leefde. En ook: kan ik mij daarom zo moeilijk losmaken van alles wat er in de wereld gebeurt en een rustig eigen leven ga leiden. Kortom: zitten we daarom hier in deze cursus?)

Onder meer door de filosofie van Nietzsche heeft de tweedeling van de wereld in een zichtbare, vergankelijke werkelijkheid, en een onzichtbare onvergankelijke daarachter, zijn geloofwaardigheid verloren. Levinas doet een radicale poging die onzichtbare wereld, waarover Kant al zei, daar kunnen we niet vanuit gaan want die kan een mens niet kennen, opnieuw betekenis te geven. Het onzichtbare verlangde Andere is de bron van alle onrust in een mens. De onrust niet te kunnen berusten in het onrecht. Het Andere is bij Levinas niet een aparte werkelijkheid, maar een kritische instantie tegenover de bestaande eindige en tijdelijke werkelijkheid. Het verlangen is bij Levinas niet een aangeboren streven in de mens naar een andere wereld waarin de ziel vroeger woonde. Het is een verlangen dat van buiten opgewekt wordt en nooit kan worden vervuld maar dat wel steeds groter wordt. Het verlangen naar een rechtvaardige wereld is geen natuurlijke behoefte zoals honger en dorst, het is een ‘honger en dorst naar gerechtigheid’, dat bij iedere stap die wordt gezet, dieper doordrongen raakt van het verschil tussen het Zelf en het Andere. Het is een verlangen dat niet vervuld en bevredigd raakt maar wordt verdiept. Het kennen van de werkelijkheid steunt op de erkenning van de ander en daarmee op de ethiek.

Wat Levinas wil zeggen, is dat wij, en dat past weer in de context van onze tijd met de Holocaust, met de dood-door-honger van miljoenen in de Derde Wereld, met oorlogen overal, dat wij ons er niet zonder meer van af kunnen wenden. Als we deze wereld kennen, kunnen we niet zonder erkenning van onze verantwoordelijkheid voor de ander.

Die filosofie heeft heel wat gevolgen voor ons handelen ten opzichte van mensen, maar brengt mensen, die naar Levinas luisteren, ook in een andere positie tegenover de niet-zichtbare wereld. Soms God/godin enzovoort.

John Rawls, *1921, Amerikaans filosoof

Ik roep nog een andere filosoof op als getuige, die in de Angelsaksische wereld, Engeland en de Verenigde Staten van Amerika een poging wil doen om de normatieve ethiek in die landen weer een centrale plaats te geven die de afgelopen decennia verloren is gegaan. Het gaat om John Rawls, geboren in Baltimore (VS), sinds 1962 politiek filosoof aan diverse Amerikaanse universiteiten. Hij heeft in 1971 een boek geschreven over een theorie van sociale rechtvaardigheid. Daarmee duidelijk stelling nemend tegenover de verpaupering in Amerika van grote groepen: met name Indianen, zwarten en ook arme blanken. Hij wil een politiek toepasbare rechtvaardigheidstheorie ontwikkelen en het gaat hem niet om een fundering daarvan (zoals bij Levinas) om een metafysische (godelijke) rechtvaardiging. Hij

zegt, net als Kant, dat de mens een plicht heeft tegenover de ander. Hij wil de discussie op gang brengen om ideeën te formuleren over een goede samenleving, ideeën die als kritiek op de bestaande samenleving kunnen fungeren en tegelijk kunnen aangeven hoe deze anders zou kunnen worden ingericht.

Hij wil vooral de spanning tussen de filosofische begrippen vrijheid en gelijkheid oplossen. Hij vindt die spanning een impasse in het democratisch denken. Want in westerse samenlevingen heet het wel dat iedereen vrij is en gelijk, maar de hedendaagse tijd toont aan, dat juist in onze samenlevingen de kloof tussen arm en rijk, de kloof tussen kennis en onwetenden steeds groter wordt. Amerika en Engeland zijn daar al voorbeelden van door hun *laisser-faire* instelling van de overheid. Door de politiek die berust op het kapitalisme vooral. In Nederland is die spanning nu ook in onze politiek zichtbaar geworden. De vraag lijkt gerechtvaardigd in onze tijd: is vrijheid en gelijkheid niet een belachelijke grootheid geworden in het westerse denken, die niet - meer – stoelt op de praktijk of teruggevonden wordt in een streven er naar?

Rawls grondbeginsel is 'rechtvaardigheid als billijkheid'. Rawls ziet 'rechtvaardigheid' als de belangrijkste maatschappelijke waarde. 'Als', zegt Rawls, 'mensen vandaag de dag opnieuw dus hun samenleving zouden moeten inrichten en allerlei dingen zouden moeten verdelen, zouden ze van het principe sociale rechtvaardigheid uitgaan.'

Vanuit het begrip sociale rechtvaardigheid doet hij uitspraken over de vraag op welke wijze allerlei zaken, aangeduid als schaarse goederen, door maatschappelijke instituties op rechtvaardige wijze verdeeld zouden moeten worden. Hiertoe behoren niet alleen de materiële producten. Rawls wil er ook andere zaken bij betrekken zoals verwervingskansen, prestige, macht, individuele vrijheden en zelfrespect. Al deze zaken moeten rechtvaardig worden verdeeld. Rawls beschouwt de maatschappij als een samenwerkingsverband met rationele ideeën. Hij presenteert zijn maatschappij als een gemeenschappelijk project voor het bereiken van wederzijds voordeel.

Rawls beseft wel, dat zijn theorieën alleen kunnen gelden voor burgers levend in democratische, pluralistische maatschappijen. Als politiek filosoof hoopt Rawls natuurlijk dat zijn ideeën worden overgenomen door de politieke leiders van zijn land, want alleen op die manier kan die VS-maatschappij worden behoed voor sociale rampen.

Met de visie van Rawls heb ik laten zien, dat de ontwikkelingen in de westerse wereld niet altijd in een opgaande lijn verlopen. Van een verovering van rechten en vrijheden voor de mens in de achttiende eeuw, zien we nu, dat door allerlei verdeelproblemen van materiële en elementaire goederen, de zogenaamde elementaire vrijheden en de autonomie van de mens in gevaar is gebracht. Opnieuw is die vrijheid en autonomie in gevaar gekomen.

In die zin – weer als we naar China kijken – kunnen we niet zeggen, wat zijn wij vrij en wat is het een ellende in China. Als we naar dat land kijken en de onvrijheid van de mensen daar, moeten we onszelf tegelijkertijd de vraag stellen:

- wat hebben wij met onze verworvenheden gedaan?
- in hoeverre verkeren die verworvenheden in gevaar?

De vrouwen

Vrouwen zijn in onze westerse samenleving nog niet zo lang in beeld. In de Mensenrechtenverklaring van 1948 gaat het nog heel veel over de mens als man. En in het hele filosofisch-ethische debat zijn nog maar nauwelijks vrouwen aan het woord gekomen. Je kunt ook zeggen: zij hebben zich nog maar nauwelijks in het debat gevoegd.

In de jaren tachtig is daar verandering in gekomen. In de V.S. hebben feministen zich gemengd in het debat over sociaal georiënteerde problemen. Liberale feministen hadden het ook al over ethiek gehad, maar zij waren niet verder gekomen dan gelijke rechten voor vrouwen. En we zien helaas, dat het met de discussie over gelijke rechten niet is afgelopen. De feministen constateerden, dat in de ethiek die mannen bediscussieerden, de inzet voor de gerechtigheid voor vrouwen er niet aan te pas kwam.

Feministische ethiek kijkt vooral wat de overeenkomsten en de verschillen zijn met de traditionele/mannelijke ethiek.

Bij hun overdenken van die ethiek kwamen feministische ethica's tot de conclusie dat alle handelen van mensen gericht moet zijn op gerechtigheid voor en door vrouwen. Dat houdt in: vrouwen doen voluit mee aan het bewerkstelligen van gerechtigheid en vrouwen zijn inbegrepen, respectievelijk doel van gerechtigheid.

Daarvoor is bevrijding nodig van alle seksisme.

- De structurele machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen moeten zijn, respectievelijk worden opgeruimd;
- Racisme, klassentegenstellingen en gedwongen heteroseksualiteit moeten verdwijnen.

Een cruciale vraag voor feministische ethica's is: of menselijk handelen en de door mensen geproduceerde instellingen recht doen aan vrouwen en haar waardigheid als mens.

De vraag komt dan onmiddellijk op: wat is een goed leven voor vrouwen? Antwoord: een wereldwijde praxis, dus realiteit, werkelijkheid waarin gerechtigheid heerst voor vrouwen en een universele gerechtigheid voor allen. Wat is er nieuw in die doelstelling? Dat gerechtigheid door vrouwen voor vrouwen wordt geclaimd en impliciet voor alle mensen wereldwijd.

Het verschil met de traditionele ethiek is dat er gerechtigheid werd geclaimd voor allen, maar dat daarmee het onderscheid tussen allerlei bestaande en door de tijd ontstane dualismen, zoals mannen en vrouwen, zwart/wit, heteroseksuelen/homoseksuelen, zuid/noord, oost/west, volwassenen/kinderen enzovoort, niet was weggenomen. In de eis van gerechtigheid van en voor vrouwen worden die verschillen aan de orde gesteld. Als je kijkt naar de VN-conferentie over Mensenrechten vorig jaar (1993) was de slogan: Vrouwenrechten als mensenrechten. Heb je vrouwenrechten in het vizier, dan gaat het met alle mensen goed. Stel je alleen mensenrechten, dan is uit de praktijk gebleken dat het alleen om mannen gaat en dat vrouwen niet aan de orde komen. Dus is het geweldig belangrijk dat vrouwen zich in dit ethische debat hebben gemengd.

Feministische ethica's zien als hun taken kritiek te hebben en veranderingen te bewerkstelligen op het seksistische karakter van de traditionele ethiek en moraal. En als tweede een constructieve opbouw te bewerkstelligen van een ethiek die recht doet aan vrouwen. Daarnaast willen zij voortdurend de structurele machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen analyseren.

De grootste taak is: een verbeelding van een toekomst van gerechtigheid.
Aan dat laatste, die verbeelding, behoren alle vrouwen mee te doen.

Mao en persoonsverheerlijking: de Mao-cultus (1994)

Sieth Delhaas

Tilburg, november 1994

Inleiding

Tijdens het lezen van hoofdstuk 14 van het boek *Wilde Zwanen*, met de titel ‘vader is dichtbij, moeder is dichtbij, maar niemand is zo dichtbij als voorzitter Mao’, is het huiveringwekkend om te zien hoe de Chinezen hem aanbidden en verafgoden.

Daarop wil ik nu ingaan en proberen na te gaan

1. hoe het komt dat Mao deze hoogte heeft bereikt en zich zo laat verafgoden;
2. hoe het komt dat zijn aanhangers/sters zo in vervoering raken en hem als een bovenmenselijke figuur vereren.

Net als bij de geschiedenis van China — waar ik gekeken heb naar het ontstaan van China als keizerrijk, ben ik teruggegaan naar de jeugd van Mao. Het is onmogelijk om zijn hele levensgeschiedenis te vertellen. Wel wil ik kijken naar:

- hoe was zijn jeugd?
- wie waren zijn ouders?
- hoe zagen leeftijdgenoten hem?
- welke opleiding volgde hij?
- wat waren zijn interesses?

Uit de antwoorden op deze vragen probeer ik aanwijzingen te vinden voor zijn latere gedrag. Ik volg hem in deze lezing tot circa het moment waarop hij deelneemt aan de oprichting van de Communistische Partij in China.

- Daarna wil ik kijken hoe de Mao-cultus begint in de ogen van Jung Chang;
- Daarna hoe hij zichzelf gaat afschilderen als object van die cultus;
- Dan wil ik zoeken naar de oorzaken van het gedrag van jongeren en volwassenen bij de Mao-cultus.

Om die verheerlijking niet te laten bij dit voorbeeld van China wil ik kijken wat een vergelijking met het fascisme van Mussolini in Italië oplevert voor en tijdens WO II en de manier waarop hij vrouwen manipuleerde.

Aan onszelf wil ik de vraag stellen:

- vindt deze cultus alleen plaats rondom politieke figuren of zien we dit verschijnsel ook elders?
- wat is de oorzaak?
- zien we dit terug in onze eigen cultuur?
- omgeving?
- eigen leven?

Ik heb bij dit alles gebruik gemaakt van boek over *Mao Tse-Toeng* (Mao Zedong) van Georg Paloczi-Horvath.

De oorspronkelijke titel in het Duits luidde: *De heerser van de blauwe mieren*, geschreven in 1962. De Nederlandse uitgave in 1966 is aangevuld. Daarbinnen valt precies die periode waarin de Mao-cultus op zijn hoogtepunt kwam.

Mao Zedong, 1893-

Zoals we weten werkt Jung Chang zelf aan een studie over Mao. Ongetwijfeld zal met haar boek nog veel meer materiaal vrij komen. Zal zij zeker een andere visie geven. Nu doen we het met wat we hebben. Verschillende visies op deze man.

Paloczi-Horvath's boek begint met een citaat van dr. Gabor een hoogleraar elektronenfysica aan de Universiteit van London, dat luidt: De absolute macht bederft niet alleen mensen, maar ook machines.

Mao Zedong wordt geboren op 26-12-1893 in het dorp Sjao Sjan in de provincie Hunan. Zijn vader was een arme boer, die later wat handel dreef en de status van de familie daardoor op wist te werken tot een zekere welgesteldheid. Er moest hard gewerkt worden. De angst voor overstromingen, droogte en hongersnood was voortdurend aanwezig. Ieder kind van tien jaar kon zich minstens één hongersnood herinneren. Mao spreekt later met afschuw over zijn vader en heeft hem als kind leren haten. Aan zijn moeder heeft hij alleen maar prettige herinneringen. Zijn vader ziet hij als gierig, tiranniek en eigenwijs.

Het probleem met de geschiedenis van Mao is, dat degene die zijn leven beschrijft voortdurend moet kijken: uit welke bron komt het verhaal. De schrijver van dit boek geeft verschillende bronnen aan: interviews met Mao met buitenlandse journalistes, verhalen van twee broers waarvan de één een kritische tegenstander van Mao is geworden en de ander levenslang een vriend van Mao is gebleven. Dan is er de levensgeschiedenis die Mao zelf heeft opgeschreven of gedicteerd en daarnaast de zogenaamde hagiografieën. De heiligenlevens van Mao. Heel wat partijpropagandisten hebben over Mao geschreven. Voor de geschiedschrijver is het dus de kunst om de juiste Mao voor ons te doen ontstaan.

In dit geval zijn jullie bovendien nog afhankelijk van mijn keuze die ik heb gemaakt uit het over Mao beschikbare materiaal.

Terug naar zijn jeugd.

Toen Mao ouder werd hadden Mao en zijn vader bijna voortdurend heftige woordenwisselingen. In China verlangde de moraal van kinderen onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de ouders. Vooral voortkomend uit Confucianisme. Mao was echter, net als zijn moeder, een felle aanhanger van het boeddhisme. Boeren leefden toch allemaal volgens de regels van Confucius: 'Wij moeten handelen als onze voorouders.'

Mao heeft vaak gezegd dat hij Confucius tijdens zijn jeugd al leerde haten. Hij had de indruk dat men hem op school

steeds maar voorhield zijn vader blindelings te moeten gehoorzamen. Mao verzette zich tegen het boerenwerk na schooltijd en hij maakte zich zo veel mogelijk uit de voeten met een boek. Een populair boek in die tijd, dat hij verslond, was *Alle mensen zijn broeders*. De helden van dit verhaal vechten tegen de machthebbers en helpen arme boeren die ze in guerillabenden organiseren. Ze vallen de landeigenaren aan en verdelen de buit onder de arme dorpelingen.

Toen Mao tien was liep hij een keer weg van school, waar een hardvochtige leraar de scepter zwaaide. Drie dagen zwierf hij rond totdat hij gevonden werd en weer naar huis teruggebracht.

Op school leerden de kinderen dat China het middelpunt van de wereld was, het heerlijkste en machtigste rijk en ver verheven boven de onbeduidende landen van de andere barbaarse volkeren.

Die realiteit bestond echter niet meer sinds 1894/95, dus tijdens de jeugd en schooltijd van Mao. Maar de leraren borduurden er toch op voort. In de Chinees-Japanse oorlog had China een nederlaag geleden. De Chinezen kwamen er achter dat de buitenlandse barbaren, de Britten, Russen, Duitsers, Fransen en Japanners hun meerderen waren in macht en kennis. Bovendien moest China deze barbaren allerlei privileges verlenen.

China was duizenden jaren onveranderlijk gebleven door alle ceremoniële voorschriften, door de allesomvattende eenvormigheid die vanzelfsprekend werd geacht. Onder dit statische systeem konden wetenschap en techniek niet tot ontwikkeling komen. Al ver voor het westen vond China het buskruit, het papier, de boekdrukkunst en het kompas uit. Maar deze uitvindingen waren volledig ingekapseld door de traditie en China was tot stilstand gekomen in haar eigen isolement. In die tijd van bewustwording en verandering groeide Mao op. Na een eeuwenlange winterslaap ontwaakt China.

Als dertienjarige verlaat Mao de lagere school en hij weet zich overgeleverd aan zijn vader. Overdag moest hij op het veld werken en 's avonds de boekhouding doen. Toch zag hij nog kans om na het werk te lezen. Zijn vader verfoeit die bezigheid en hoopt dat als hij eenmaal getrouwd is die nutteloze bezigheid zal vergeten. Het huwelijk moest zo vroeg mogelijk geregeld worden omdat de cultus van de voorvaderen eiste dat men het geslacht voortzette. Vijftien jaar oud trouwde Mao met een boerenmeisje dat zijn vader voor hem had uitgezocht. Hij was er niet verrukt van.

Nu hij getrouwd was had zijn vader niets meer over hem te zeggen. Als hij zijn werk maar deed. Of hij bij zijn schoonfamilie woonde of thuis is niet bekend. In elk geval gaat hij zich vanaf die tijd bemoeien met de problemen waarin China dan verkeert. Mao's verzet tegen zijn vader hing samen met de verontwaardiging dat vreemdelingen China vernederden en over de onmacht van de keizer die daar niet tegen in ging.

Vanaf 1908 kondigde de toenmalige heerser een tienjarig moderniseringsplan aan. Mao, die nog steeds de landarbeid haatte, hoorde over nieuwe scholen in de steden. Zijn vader wilde van die verspilling niets horen en Mao liep opnieuw van huis, woonde een tijdje bij een vriend. Daarna wilde zijn vader hem in de leer doen bij een rijsthandelaar in een naburige stad. Maar toen hij hoorde dat er in de buurt een school was gesticht waar naast de Chinese klassieken ook kennis van het Westen werd onderwezen, wilde Mao daar heen. Na dagenlang touwtrekken gaf zijn vader toe en Mao verliet voor altijd zijn familie. (Wat hij met zijn vrouw deed, staat er niet bij.)

De jongens in de stad bekeken Mao, die er als zestienjarige als een volwassene uitzag en uitzonderlijk lang was, als een boerenpummel. De conciërge wilde hem aanvankelijk niet toelaten en de veel jongere leerlingen maakten hem belachelijk. Maar hij trotseerde de vernedering om vooral de Westerse kennis zich eigen te maken.

Hij blonk uit, staat er, in natuurwetenschappen en de westelijke kennis en was vooral goed in het schrijven van opstellen in de klassieke stijl. Een soort retorische stijl. Zoals bekend uit de Griekse traditie: hoe breng je het beste over waarvan je de ander wilt overtuigen?

Eén van de dagelijks terugkerende ceremonies was, dat een leraar bij het dagelijks appèl de leerlingen ervan overtuigde hoe China leed onder het juk van de vreemde mogendheden en spoorde hen aan het Rijk voor verder verval te behoeden. Een oproep zich met hun leven in te zetten voor China.

Dit was niet aan dovemans oren van Mao gezegd. Het Europese begrip ‘natie’, dus vaderland, betekende in China ‘ras’. Dus het Chinese ras moest weer machtig worden gemaakt. Omdat er slechts beperkte kennis was over westerse landen, bleef ook Mao lang geloven dat de Chinese zeden en instellingen wereldwijd waren. Hij had er geen idee van dat in andere landen andere gebruiken en godsdiensten waren. Maar zoveel wist hij wel dat ook andere landen zich konden beroemen op belangrijke verworvenheden. Maar de leraren drukten hun leerlingen op het hart zich niet te laten afleiden van de Chinese cultuur.

Eén van de meest verwarrende begrippen is dat van gelijkheid tussen mensen. In het China van Confucius zijn mensen niet gelijk. Dat is vanzelfsprekend. Van de ‘onvervreembare mensenrechten’ die andere volken van hun schepper hebben gekregen, kan de Chinees zich moeilijk een voorstelling maken. Regering voor het volk door het volk lijkt een aannemelijk principe, maar het roept ook allerlei tegennatuurlijke en verwarrende consequenties op. Hoe kan een volk geregeerd worden volgens een principe waarin allerlei tegengestelde meningen opgeld doen? In zulke vragen komt iets naar voren van de gigantische verschillen in cultuur tussen China en de westerse kennis die Mao zich zo graag wilde eigen maken.

Het is uiterst belangrijk dit feit in gedachten te houden, als we het leven van Mao volgen. En dit geldt natuurlijk evenzeer voor een schrijfster als Jung Chang, ondanks het feit dat ze al veertien jaar in Europa woont en werkt.

Mao zegt dat hij na een jaar niet meer tevreden is met de provinciale school. Zijn medeleerling Siao-yu – die ik al eerder meldde – zegt dat Mao zich onmogelijk had gemaakt door zijn eigengerechtigde aard. Bij discussies werd hij vaak kwaad. Medescholieren maakten hem vaak belachelijk omdat hij alles wat gedrukt was blindelings geloofde. Mao kon geen onderscheid maken tussen romans, legenden en geschiedenisboeken. Zijn medescholieren waren bang voor hem omdat hij veel ouder en lichamelijk sterker en groter was, af en toe met stoelen smeed. Hij vertrok tenslotte te voet naar de provincie Chang Sha.

Mao vertelt hierover niets in zijn autobiografie. Wel dat hij naar de hogeschool ging in Chang Sha. Zijn vriend Emi Siao, broer van Yu vertelt het weer anders: wij probeerden ons geluk op een middelbare school in Siangtan, waar de directeur Mao afwees omdat hij hem veel te groot vond. Daarna voeren ze met de rivierboot naar Chang Sha, waar Mao tot de moderne hogeschool werd toegelaten.

Nieuws over het Westen

In deze stad las Mao voor het eerst van zijn leven een krant. Het was de krant van Sun Yat-sen, leider van verschillende nationalistische en democratische bewegingen, opgegroeid in Hawaï, opgevoed op de Amerikaanse school in Honolulu, vandaar ging hij naar Hongkong om medicijnen te studeren. Na enkele jaren in Chinese ziekenhuizen te hebben gewerkt, besloot hij zijn leven te wijden aan de vernieuwing van China.

Belangrijk is te onthouden, dat Mao zich lange jaren heeft ingezet voor de democratisering van China onder andere onder leiding van Sun Yat-sen. Ik wil hier niet verder op ingaan. Dat is te veel.

De stad was in een revolutionaire stemming. Onder invloed van die nieuwe indrukken schreef Mao zijn eerste journalistieke artikel, waarin hij voorstelde Sun Yat-sen, die voor Peking als een uiterst gevaarlijk element gold, tot eerste president van de Chinese Republiek uit te roepen. Omdat zijn artikel niet werd gedrukt, plakte hij het aan op de muur van zijn school.

De intellectuele jeugd, waartoe Mao nu ook behoorde, walgde van de decadentie van de Chinese ambtenarij. Hadden medelijden met de eeuwenlang onderdrukte boeren, de tot slavinnen gemaakte vrouwen. Kortom: China was in hun ogen één grote gevangenis. Het symbool van de Mantsjoe-dynastie – kijk nog eens op het overzicht van de Chinese jaartelling dat ik de eerste dag heb gegeven – was de staart van de mannen als haardracht. De 18-jarige Mao speelde een actieve rol bij de anti-staat campagne van zijn medestudenten. Eerst knipte hij zijn eigen staart af, daarna stortten hij en zijn vriend zich op hun medestudenten en knipten hun staarten af omdat ze op het laatste moment zich terugtrokken.

In 1911, na een revolutie van nationale rebellen werd Sun Yat-sen tot president uitgeroepen. Mao sloot zich als één der eersten bij het nationale leger aan. Hij maakte de eerste opleiding mee en verlangde ernaar de strijd in te gaan om China van de oude tradities te bevrijden. Doordat hij goed ontwikkeld was werd hij ingezet om soldaten af te richten. Slagzinnen uit die tijd: ‘Bevrijd China’, ‘Weg met de Mantsjoes’, ‘Sticht de Republiek’, ‘Gelijk grondbezit voor allen’, ‘Vrijheid voor de vrouwen’.

Het leek erop dat de liberale ideeën, de wetenschap, de morele grondbeginselen van het Westen een weg zouden banen naar orde, harmonie en verlichting in China. Maar eerst moest de revolutie heel China bereiken, want de oude keizerlijke macht was nog in Noord- en delen van midden China overeind gebleven.

In 1912 werd de zaak verraden. De generaal met wie Sun Yat-sen onderhandelde beloofde de democratie. Sun Yat-sen's eenheidsliga werd, tegen zijn advies in, omgezet in een politieke partij de *Kwomintang*. De revolutie was voorbij, geloofden Mao en duizenden studenten. Ze konden weer naar school om de zegenrijke kennis van het Westen in te drinken.

Tallose nieuwe studierichtingen werden in de kranten aangeboden. Mao wist niet wat te kiezen. Terloops vermeldt hij in zijn autobiografie hoe weinig diep de revolutionaire ijver bij

hem zit op zijn 19e jaar. Eerst laat hij zich inschrijven bij een politieopleidingsschool, dan een zeepziedersschool, een juristenschool, een handelsschool en tenslotte een hogere handelsschool. Daar bleef hij een maand. Hij vertrok omdat de meeste lessen in het Engels werden gegeven en hij twijfelde eraan of hij die taal snel onder de knie zou krijgen. Ook dat is een opmerkelijk punt dat de vreemde talen voor Mao heel zijn leven een struikelblok blijven en zijn leven sterke andere wendingen geven.

Daarna gaat hij nog een half jaar in de provincie naar een school en dan besluit hij tot zelfstudie. Hij studeert een half jaar lang fanatiek, zonder onderbreking van 's morgens tot sluitingstijd in de provinciale bibliotheek van Hunan.

Hij was ruim 19 toen hij voor het eerst van zijn leven in deze bibliotheek een wereldkaart onder ogen kreeg. Daaruit werd hem duidelijk waarom de onderdrukkende buitenlanders China niet als het middelpunt van de wereld zagen. Toen Mao's vader hoorde dat hij niet meer geregeld studeerde trok hij zijn financiële ondersteuning in. Daarom koos Mao te gaan studeren voor een beroep dat zijn vader beviel. Hij ging naar de kweekschool om onderwijzer te worden. Schoolgeld hoefde hij niet te betalen, onderdak kreeg hij bij de school en zijn vader beloofde hem de vijf jaar van zijn studie financieel te ondersteunen.

Die ondersteuning had hij nodig, maar accepteerde die met tegenzin. In zijn revolutionaire werk had hij zich vooral gekeerd tegen het Chinese familiesysteem. Dat was de wortel van alle kwaad. Daar zou de revolutie moeten beginnen. Hoe kon een persoonlijkheid zich ontwikkelen als de familie en de familieclan de sociale basis vormden en niet het individu? Hoe kon er persoonlijke vrijheid bestaan als alle volwassenen hun vader moesten gehoorzamen, als alle eigendom, al het geld aan de familie behoorden en zelfs volwassen mannen zonder toestemming niet konden beschikken over hun bezit? Volgens de zedenleer van Confucius en de traditie was het immoreel als een zoon het ouderlijk huis verliet en een onafhankelijke familie stichtte. Hoe kon er vooruitgang komen als alle belangrijke kwesties besloten werden door de ouderen, die zich vastklampten aan oude wetten en gewoonten?

Toen Mao, twintig jaar oud de kweekschool binnenstapte zag hij er niet meer uit als een 'boerenpummel' maar als een jonge intellectueel: bleek, zijn handen wit en zacht, met lange vingers. Hij droeg een grijze cape, had met zorg gekafte boeken en kranten onder zijn arm. Hij voelde zich hier geen buitenstaander meer. Maar ook hier moest hij wennen aan het streng geregelde schoolleven. Hij haatte de trompetstoten waarmee de leerlingen 's morgens werden gewekt, hij verafschuwde de reglementen.

Volgens de communistische hagiografieën ontwikkelde Mao zich hier tot een genie. Maar een anticomunistische medescholier herinnert zich dat Mao weinig begrip had voor wiskunde en exacte wetenschappen. Ook wat vreemde talen betreft was hij niet begaafd. Mao schrijft zelf dat hij geen belangstelling had voor natuurwetenschappen. Wel schreef hij uitstekende opstellen.

Mao komt onder invloed van de leraar Jang Tsjang-jin. Zijn dochter wordt later Mao's (tweede) vrouw. De leraar studeerde ethiek, filosofie en psychologie en was een aanhanger van het filosofisch idealisme. Onder zijn invloed schreef Mao het beste artikel van zijn schooltijd: *De energie van de geest, waaraan alle Marxisme vreemd was*. Het artikel berustte op het geloof aan absolute morele grondbeginselen en aan de macht van de geest. Professor Yang had in Engeland gestudeerd, daar een graad behaald, nodigde regelmatig zijn beste leerlingen bij hem thuis te eten uit om gesprekken te voeren. Mao behoorde ook tot deze kring.

Op school zaten ook intelligente meisjes, waaronder de dochter van dr. Yang. Uit die tijd stammen zijn gedichten en hij bleef ze zijn hele leven schrijven. In die tijd begint Mao ook met zijn vriend Siao-yu aan harde lichamelijke training. Yang spoorde hen aan te mediteren, diep te ademen, in elk jaargetijde koude baden te nemen en het ontbijt af te schaffen en contact te zoeken met het volk. Ze beklommen iedere morgen een berg, mediteerden en gingen daarna in een rivier zwemmen. Een hele zomervakantie lang. Trainden hun stem: Siao beschrijft dit in een boek: 'Wij gingen op een berg staan en schreeuwden of reciteerden de dichters uit de Tang-periode, of we klommen op de stadsmuur en zogen onze longen vol en brulden om het hardst tegen de huilende wind in.'

Zulke groepen vond men overal in China. Er ontstaat een grote jeugdbeweging onder leiding van een man die later de eerste algemeen secretaris van de Chinese Communistische Partij zou worden.

Op 1 april 1917 verschijnt het eerst artikel van Mao in het jeugdblad van deze beweging over het belang van lichamelijke training. Via dit jeugdwerk, waarin Mao veel actie onderneemt en contacten legt, krijgt hij aanhangers. Mao wil jeugdleider en jeugdorganisator worden om de revolutionaire beweging echt goed te organiseren. Sun Yat-sen had daar geen kaas van gegeten. Daarom zette de revolutie niet door. Mao zag zelf dat in het organiseren van jeugd zijn talent lag.

Weer maakt hij ruzie met zijn vader omdat hij een derde van zijn maandgeld aan kranten en tijdschriften besteedt. Tijdens het laatste jaar van de kweekschool sterft zijn moeder. Hij brak met zijn vader en verloor alle belangstelling voor hem.

Tijdens de voorbereiding voor zijn examen in 1918 las hij iets over een werk-studeer-systeem in Frankrijk. Hij leende geld en vertrok met medestudenten die ook naar Frankrijk wilden, naar Peking om daar Frans te gaan leren. Hij was 25 jaar toen hij besloot zich in te schepen naar Frankrijk, zijn overtocht te verdienen met werk op het schip. Zich aan te sluiten bij Chinese studenten in Frankrijk om daar de vele duizenden Chinese arbeiders te organiseren, die naar Frankrijk waren getransporteerd om de zware verliezen aan mensen, die de westerse mogendheden hadden door de WO I, aan te vullen. Maar Mao bleef in Peking. Hij had geen geld kunnen bemachtigen voor de overtocht én omdat het hem niet gelukt was Engels te leren, zag hij in dat ook het Frans hem niet zou lukken. Teleurgesteld aanvankelijk. Maar hij had zijn plannen voor de volgende jaren.

Hij hoopte met vele anderen op de overwinning van de westerse mogendheden in WO I en dat zij daarmee de soevereiniteit aan China zouden teruggeven die ze voor een deel aan Japan waren kwijt geraakt. China zou een democratie worden. Eindelijk! De Amerikaanse president Wilson zou er voor zorgen dat alle belangrijke kustplaatsen weer aan China zouden komen. Daarna zou de democratie onder het volk pas echt populair worden. Dat geloofde Mao. Mao

hoopte dat hij in Peking, het bolwerk van de leidende en democratische beweging, journalistiek werk zou kunnen vinden. Hij hoopte ook duizenden studenten te kunnen organiseren.

Zijn professor Yang doceerde nu aan de universiteit van Peking. Mao was zonder inkomen en hij hielp hem aan een baantje aan de universiteitsbibliotheek. Hij moest de bibliotheek schoonhouden en opruimen. Dit ervoer hij als zeer vernederend. Hij leed veel kou, had een éénkamer huisje met vrienden, ze sliepen op een kachelbed en ze hadden met z'n zevenen één winterjas, dus ze gingen om de beurt uit in de ijskoude winter.

Mao kreeg een periode waarin hij veel las over het anarchisme. Maar zijn interesse verflauwde. Daarna bezocht hij de familie Yang weer, ging colleges volgen aan de universiteit, was lid van de vereniging van filosofie. Hij kreeg een kring van bevlogen, intellectuele vrienden. Yang Kai-hoei, de dochter van professor Yang en Mao gingen al snel een verbinding aan. Het betekende veel voor Mao, dat hij met een meisje van zijn eigen keuze, een geëmancipeerd, modern meisje kon trouwen en een onafhankelijk gezin kon stichten. Onder studenten gold deze verhouding als een ideale romance. De twee hadden een proefhuwelijk gesloten, dat zij pas legitimeerden toen ze ervan overtuigd waren, dat het 'de vrije ontwikkeling van hun persoonlijkheden' niet in de weg stond.

WO I eindigde met een overwinning van de geallieerden. China jubelde. Ook Mao en alle intellectuele vrienden deden mee aan de overwinningssparade die de regering van China had georganiseerd. De dag daarna werd de vereniging 'Nieuwe Stroming' opgericht, die de stoot zou geven tot de geestelijke revolutie, die later heel China zou bestrijken. Mao zou voor die beweging werken in de belangrijke provincie Hunan. Hij werd studentenorganisator. Er zou gewerkt worden aan een 'democratische renaissance, die een maatschappij van onafhankelijk mensen voorstond. Honderden nieuwe tijdschriften verschenen in China.

Tot diepste ontzetting

De grote teleurstelling kwam eind januari 1919. Toen herinnerden de Japanse gedelegeerden op de vredesconferentie in Parijs de Grote Vier eraan, dat Frankrijk, Groot Brittannië en Italië in 1917 een geheim verdrag met Japan hadden gesloten, waarin beloofd werd Japans' aanspraken op de Duitse rechten in Shantoeng te ondersteunen. China op har beurt verlangde van de westelijke mogendheden afstand te doen van alle invloeds- en belangensferen, het terugtrekken van de gezamenlijke buitenlandse troepen en politieafdelingen uit China, teruggave der zogenaamde pachtgebieden en de opheffing van alle buitenlandse voorrechten. Alles hing af van Woodrow Wilson en zijn democratische grondbeginselen.

Op de eerste dagen van mei werd bekend dat de vredesconferentie zich tegen China had uitgesproken. Woodrow Wilson was één der verantwoordelijke mannen voor dit voor China negatieve besluit.

Dit had een vreselijke uitwerking op de jeugd van China. Ik citeer een jeugdige schrijver uit het tijdschrift *de Jeugdbeweging van China*:

'Toen het bericht omtrent het resultaat van de Parijse vredesconferentie ons tenslotte bereikte, waren wij tot in het diepst van ons wezen ontzet. Wij zagen onmiddellijk in, dat de buitenlandse naties nog altijd zelfzuchtig, militaristisch en leugenachtig waren. Van onze regering viel niets meer te verwachten, dat wisten we

al lang, maar nu konden we ook niet meer steunen op de principes der zogenaamde grote leiders, zoals Woodrow Wilson.'

Grote troepen studenten trokken naar de diplomatenwijk om de Amerikaanse en Engelse diplomaten te bewegen het voor de Chinese rechten op te nemen. De wijk werd bewaakt door buitenlandse troepen, die de demonstranten de toegang versperden. Zo werden Chinese burgers er opnieuw aan herinnerd, dat ze een wijk van hun eigen stad niet konden betreden. Dat wakkerde hun woede alleen maar aan. Deze onlusten sloegen over naar het hele land. Hoewel de demonstratie en afkeer vooral was gericht tegen Japan, de pro-Japanse regering in Peking en tegen de reactionaire bankiers, de landeigenaren en de voormalige mandarijnen, kwam met deze gebeurtenissen ook een eind aan het enthousiasme van de Chinese jeugd en intellectuelen voor de 'nieuwe kennis van het Westen'.

Het volk had zich in een ontwikkeling van circa tien jaar tot de democratie gewend, waarin het een middel zag om uit de chaos en anarchie te komen. De democratie had gefaald en evenzo de democratische mogelijkheden. Het respect voor het recht van de vrije ontwikkeling van het individu en politieke groeperingen en partijen bleek op drijfzand te rusten.

Mao was die tijd van de 4e mei juist in Chang Sha aangekomen waar hij onmiddellijk de rol van studentenleider op zich nam. De studenten vergaten dat hij zelf geen universiteit had bezocht, maar accepteerden hem als een doorgewinterde radicaal. Hij schreef, was uitgever van bladen en zijn naam werd spoedig alom bekend. Hij schreef over de aaneensluiting van alle studenten, kooplieden, arbeiders en intellectuelen. Als provinciale leider in Hunan kreeg hij ook een plek in de nationale politiek.

Zijn vrouw Jang Kai-hui was een echte revolutiekameraad en ze was bovendien mooi. Ze had de universiteit bezocht en kon met de vrienden van haar man over alle politieke 'ismen' discussiëren en aan bijna alle activiteiten deelnemen.

Communistische beweging

De communisten verzekeren dat de 'vereniging tot studie van het Marxisme' in 1918 werd opgericht. De documenten vermelden 1920. Moskou slaagde er in in China, als het eerste niet door blanken bewoonde land, een communistische beweging op touw te zetten.

Wat bewoog Mao communist te worden? In mei 1921 nam hij deel aan de oprichting van de Chinese communistische partij in Sjanghai. Mao vertelt een onjuistheid in zijn biografie over de man die hem zou hebben overgehaald communist te worden. Dat zou al in 1918 zijn. In die tijd uitte Li, die Mao zou hebben overgehaald, zich echter nog kritisch over het marxisme. Li zag vele gebreken in het Marxisme. Ook dat Marx de humanistische beweging in de loop der geschiedenis buiten beschouwing had gelaten en de taak van de ethiek geloofend had. Li wilde het marxisme verbeteren. Dit zag Lenin als verraad.

Voor Lenin was elk soort filosofisch idealisme een verraad van de bourgeois ideologie. Li en Tsjen, de oprichters van de Communistische Partij hadden slechts enkele boeken van Marx en Lenin gelezen. Zeer weinige Chinese communisten kenden de werken van Lenin over strategie en tactiek van de bolsjewieken in het tijdperk van het imperialisme. Het leek erop dat deze mannen, evenals Mao, blijkt uit wat hij schrijft over wat hij gelezen heeft voordat hij tot het communisme overging, niets van Lenin hebben gelezen. De meeste oprichters van de Communistische Partij beheersten geen vreemde talen. En slechts een klein gedeelte van de communistische lectuur was in het Chinees voorhanden.

Een zorgvuldig onderzoek naar wat zich rondom de oprichting van de Chinese Communistische Partij (CCP) afspeelde, toont aan, dat de Chinezen zonder enige kennis van de communistische praktijken waren. Pas na lange discussies met de twee leden die de Moskouse Komintern naar Peking had gestuurd, traden ze tot het communisme toe. Ze kwamen na verloop van tijd onder de indruk van de meesterlijke strategieën van de Russische bolsjewieken en hun tactische oorlogvoering. Als ze die weg zouden volgen, zou nooit meer een militaire of keizerlijke despoot zich na een succesvolle revolutie van de macht meester kunnen maken. Sun Yat-sen was anticommunist, maar hij organiseerde zijn partij volgens de praktijk van de bolsjewieken.

Ik bespaar jullie de hele ontwikkeling, de gevechten met de Kwomintang, de uiteindelijke revolutie na bijna dertig jaar waarin Mao aan de macht komt. Dit vinden we voor een groot deel terug in het boek de *Wilde Zwanen*.

Het is goed te vermelden dat Mao nog in 1940 een verhandeling heeft geschreven over de nieuwe democratie. In 1945, als hij op de drempel staat van zijn machtsaanvaarding, verduidelijkt hij voor het partijcongres in een politiek referaat over de coalitieregering zijn program in bijzonderheden. Hij eist de afschaffing van de één-partij-dictatuur van de Kwomintang en de stichting van een democratische coalitieregering. Hij zei in april 1945. 'In China zal de strijd voor de democratie lang duren. Het zou niet meer dan een illusie zijn wanneer men proberen wilde het socialisme te bouwen op de puinhopen van de koloniale, halfkoloniale, halffeodale orde zonder een gemeenschappelijk nieuw democratisch stadium, zonder de evolutie van privé-kapitalistische en coöperatieve ondernemingen, zonder de vrijmaking en ontwikkeling van het persoonlijk initiatief van vele honderden miljoenen mensen.'

De schrijver zegt echter, dat de theoretische werken die de politieke communistische leiders in China publiceerden, aantoonde dat ze een politiek voerden, die in het Westen dubbel spel wordt genoemd. Mao had al aan zijn vertrouwelingen tijdens de Kwomintang periode laten weten dat zij nooit van plan zijn geweest hun beloften, betreffende een eenheidsfront met andere democratische partijen na te komen. Mao schrijft in die tijd: 'Bij de opbouw van de CCP is het van groot belang, dat de partij zich verder ontwikkelt en zich hardt, terwijl ze zich verenigt met de bourgeoisie en deze tegelijk bestrijdt.' Alle partijleden werden regelmatig aangemaand scherp te onderscheiden 'tussen de openbare en de geheime arbeid van de partij'.

Mao verheerlijking

Ik zou jullie voor willen stellen het stuk over de Mao-verheerlijking in hoofdstuk 14 thuis nog eens over te lezen. Ik pak er een aantal punten uit om zoveel mogelijk kanten van de Mao-cultus straks bijeen te hebben voor ons gesprek.

Jung zegt dat Mao op haar twaalfde jaar een directe rol in haar leven ging spelen. Mao had zich na het fiasco van de metaalproductie en de daaruit voortvloeiende hongersnood aan het begin van de jaren zestig, een tijdje teruggetrokken.

Daarna komt hij met een nieuwe activiteit. Een oproep aan de massa's maar vooral gericht op de jongeren. Zij moesten leren van Lei Feng. Of deze man ooit heeft bestaan, valt te betwijfelen. Maar Lei Feng zou in 1962, 22 jaar oud zijn overleden. In zijn korte leven had hij heel veel goeds gedaan: hij had zich uitgesloofd om bejaarden, zieken en andere behoeftigen te helpen. Zijn spaargeld had hij aan rampenfondsen geschonken en zijn etensrantsoen aan zieke soldaten gegeven.

Jung beschrijft hoe Lei Feng niet alleen haar, maar ook het leven van haar medescholieren gaat beheersen. Ze rennen van de ene goede daad naar de andere. Het wordt een obsessie voor hen. Vanuit die obsessie, voor Lei Feng, die steeds meer een heilige wordt in de ogen van de jongeren en die zij met al hun goede daden nooit kunnen benaderen, verschuift de schijnwerper langzaam naar Mao zelf.

Het wezenlijke aan Lei Feng, zo vertelden de leraren de jeugd, was zijn 'grenzeloze liefde voor en toewijding aan voorzitter Mao'. Voor Lei Feng iets deed dacht hij altijd aan de één of andere uitspraak of tekst van Mao. Het dagboek van Lei Feng werd gepubliceerd en werd voor de jeugd het handboek voor moraal. Op bijna iedere bladzijde stond een heilig voornemen naar aanleiding van een uitspraak van Mao, of om Mao te lezen, hem te bestuderen, hem na te leven, hem te volgen. Er zat voor de jeugd zelfs een ritueel aan vast: Jung vertelt: 'We legden een plechtige eed af Lei Feng na te volgen en bereid te zijn 'bergen van messen te beklimmen en in zeeën van vlammen af te dalen', 'onze lichamen tot pulp te laten verpletteren en onze botten tot gruis te laten vermalen', 'ons zonder vragen te stellen aan de controle van de Grote Leider Mao, te onderwerpen'. Jung constateert, weliswaar na jaren, dat de cultus van Mao en de cultus van Lei Feng twee kanten waren van dezelfde medaille. Dat is het verhaal hoe Jung het zelf ervoer. En dat kunnen jullie zelf lezen in de rest van het hoofdstuk en welke uitwerking dat op hun levens had. (Zie ook video.)

Waar kwam die propaganda vandaan? Waren het allemaal woorden van aanhangers van Mao, partijfunctionarissen die dit zelf verzonnen? Hadden zij er belang bij de bestaande machtsverhoudingen in stand te houden? Formuleerde Mao zelf wat er moest gebeuren?

De schrijver van het boek over Mao uit de zestiger jaren geeft zijn eigen kijk op Mao.

Zodra Mao na 1949 de macht in handen heeft en houdt, want tegenstanders en critici schuift hij rücksichtslos aan de kant, wordt, zo zegt de schrijver, zijn grenzeloze ijdelheid zichtbaar.

Zijn vleiers dragen trouw de stenen aan om hem te ondersteunen. Hij las vele kranten en daarin las Mao hoe hij werd gezien. Door het volk en de media: ‘de reddende ster van China’, ‘de zon, die nooit ondergaat’, ‘de grote stuurman van de revolutie’, ‘de politieke wetenschapsman, die altijd gelijk heeft’.

Zijn portret, bijna altijd hetzelfde, met de vaderlijke glimlach was reuzengroot alom tegenwoordig, terwijl hij zelf bijna altijd onzichtbaar bleef. Zich maandenlang terugtrok, om te mokken, te lezen of te schrijven. Maar zijn portret begeleidt de miljoenen op hun dagelijks levensweg.

Vergaderingen begonnen altijd met het volkslied, evenals schooldagen. De hoofddeksels gingen af, men boog voor de vlag – ook altijd aanwezig – evenals voor het portret van voorzitter Mao. In de

woningen had hij de plaats ingenomen van de keukengod. Op sommige vergaderingen werd zijn portret zelfs op een draagstoel binnengedragen. Hij deed niets om de mensen er van te weerhouden om hem als almachtig en onfeilbaar te houden. De Rode Pers berichtte dat het onder boeren en arbeiders gebruikelijk was, en dat geldt al voor het begin van de jaren vijftig, voor de maaltijd te zeggen ‘Wij danken voorzitter Mao voor spijs en drank’. Mao’s persoonsverheerlijking bleef, door dit alles overeind, zelfs na de golf van kritiek die na zijn dood over Stalin losbarstte. Andere communistische landen leerden van de valkuilen van Stalins persoonsverheerlijking. En andere communistische landen verboden persoonsverheerlijking. In China werd die zelfs aangewakkerd met als instrument de Culturele Revolutie.

Mao hield iedereen in angst gevangen om maar iets te doen dat tegen zijn mening en wil inging. Zijn mening en optreden waren absoluut onberekenbaar. Niemand was zelfs maar in staat om te ageren tegen Mao. Mao ontwikkelde ideeën en meningen, schreef daarover boeken en artikelen, maar die werden vaak jaren later pas gepubliceerd. Partijleden of andere functionarissen waren daardoor meestal niet op de hoogte van Mao’s mening. Daardoor begingen ze vaak de ‘misdaad’ niet te spreken of te handelen in overeenstemming met Mao’s ideeën. Daarvoor werden ze onmiddellijk gebrandmerkt als reactionairen of vijanden van het volk. Die personen werden in de pers aangevallen, ze verloren hun betrekking, werden naar werkkampen gestuurd, of verdwenen gewoon. In Paloczi’s boek staan verschillende onthutsende voorbeelden ook hoe Mao op vergaderingen omspringt met collega-politici die een toespraak houden, dat hij hen aanvalt met onverklaarbare verwijten zonder enige grond. De ander heeft geen verweer, Mao voegt hen uitspraken toe als: ‘u bent verrot tot in uw gebeente’, ‘ik houd u voor een stinkdier’ en vervolgens werd de man tot ‘volksvijand’ verklaard. Paloczi zegt in zijn boek dat Mao al aan het begin van de vijftiger jaren was uitgegroeid tot een goddelijke gestalte.

De weg naar persoonsverheerlijking

Hoe komen jongeren en volwassenen tot persoonsverheerlijking van een mens die duidelijk zichtbaar zulke fouten maakt? Hoe komt het dat mensen zich zo laten manipuleren?

Een duidelijk antwoord op deze vragen kunnen we, wat de rol van Mao betreft, nu nog niet geven. Daarvoor moet nog heel veel onderzoek worden gedaan. Misschien kunnen we zelf al wat conclusies trekken uit de schildering van Mao als kind, jongere en volwassene.

Wel kunnen we kijken waarom het Chinese volk hem blindelings volgde.

Enkele feiten, die, denk ik nogal voor de hand liggen, maar er zijn er ongetwijfeld meer.

Feiten die voor de hand liggen en waarover we de eerste dag spraken:

- Leer van Confucianisme. Deze vroeg van kinderen totale gehoorzaamheid aan de ouders. De voorouderleer, het familiesysteem, de ‘kastenhiërarchie’ binnen de Chinese samenleving. We zien dat Mao in zijn jeugd constateert, dat dit alles bij elkaar in staat is een samenleving circa dertig eeuwen – in het geval van China – in een verstikkende greep te houden.
- Gehoorzaamheid dus. Maar de gehoorzaamheid binnen het familiesysteem is door Mao veranderd in een gehoorzaamheid aan de Grote Leider. Doordat hij zichzelf tot keizer verhief, die binnen het oude systeem van het Confucianisme de vertegenwoordiger was tussen voorouders en volk, wilde/durfde niemand zich daar tegen verzetten. Ik heb trouwens geen voorbeelden kunnen vinden in een ander tijdstip waarin een keizer kans heeft gezien de jeugd zo tegen de ouders op te zetten en het familiesysteem uit elkaar te rukken als Mao heeft gedaan. In die zin heeft hij – hoewel hij zich even autoritair en reactionair gedroeg als zijn voorgangers – hoewel hij zich daartegen afzette - een, denk ik, onomkeerbare verandering in China teweeggebracht.
- De geïsoleerde positie waarin China 30 eeuwen heeft geleefd, waardoor het geen voorbeelden had van andere ideologieën en het een beeld kon houden van universaliteit en superioriteit aan beschaving, terwijl het al lang was achterop geraakt;
- Daaruit volgt dat Mao natuurlijk zeker heel veel heeft veranderd – voor een groot deel ook ogenschijnlijk – in de positie van de gewone Chinezen. De boeren, de arbeiders, de niet adellijken, de niet-bureaucraten, de handelaren. Deze Chinezen zijn van niets ‘iets’ geworden. Hij heeft ‘het volk’ de idee gegeven dat het belangrijk was. Dat het de macht in handen had. Niet voor niets heette het sinds 1949 de Volksrepubliek China tegen het Keizerrijk China voor die tijd. Dat de boeren een even hard, of wellicht nog harder bestaan hadden, deed niets ter zake. Zij voelden zich zelf gekend door voorzitter Mao en dat gaf hen power en Ausdauer. En inzet voor de Grote Leider. En maakte hen tegelijkertijd blind voor de leugens.
- Als laatste wil ik ook – en dat zal in het leven en onderwijs van de drie generaties die na Mao zijn opgegroeid, zeker hebben meegespeeld – de bedrieglijke houding van de Westerse grootmachten aan het eind van WOII niet ongenoemd laten. Dit bedrog heeft zeker bijgedragen aan de wending die het lot van het Chinese volk heeft genomen. Terwijl al een decennium lang Chinese democratische krachten werkten aan de omwenteling naar een ander China, voelden zij zich op dat moment verraden.
- Door dit verraad is China in het communistische krachtenveld van de Sovjetunie terecht gekomen. Ik wil niet zeggen dat dat anders niet was gebeurd, maar door het Westerse verraad is het versneld gegaan, of in elk geval heeft het de weg geëffend.

Misschien zijn er nog meer vergelijkingen te treffen. Die vraag laat ik open voor de discussie straks.

Vrouwen en fascisme

Ik wil nu naar het boek van Maria. A. Macciocchi, dat in 1977 is uitgekomen bij Feministische. Uitgeverij Sara. Zij heeft een studie gemaakt van *Vrouwen en Fascisme*. Haar visie op hoe Mussolini voor en tijdens WOII de vrouwen gebruikte om zijn plannen te realiseren, levert ons wellicht wat vergelijkingsmateriaal en verheldering op bij het bestuderen van Mao.

Het begin van de zogenaamde fascistische revolutie in Italië is verweven met de manier waarop Mussolini in zijn toespraken en geschriften de vrouw uitbeeldde. Daarin werd de Vrouw (met een hoofdletter) uitgebeeld als – ook met hoofdletters – Vrouw, Weduwe, Moeder, Echtgenote. Deze vier beelden maakte hij tot een zogenaamd romantische, ideologische basis van het ‘zwarthemd’, gewapend met een knuppel.

Het Italiaanse fascisme ondersteunde de Italiaanse kapitalistische industriële burgerij en de landheren. Als basis daarvoor zocht het een zo’n breed mogelijke steun bij vrouwen en het presenteerde zich als antifeministisch – de suffragettes wilden ook kiesrecht voor vrouwen – (1e feministische golf). Het gold ook als tegenideologie van het marxisme, socialisme en bolsjewisme en de Oktoberrevolutie met zijn leuzen voor gelijkheid van vrouwen. En het fascisme richtte zich tegen een verschijnsel uit het begin van deze eeuw: het ontstaan van een vrouwenbeweging van georganiseerde arbeidsters, die zich rond de eerste rode vlaggen hadden geschaard.

Dus het fascisme in Italië wordt geboren uit verzet tegen de emancipatie van arbeiders in het algemeen, en pikt er vooral de vrouwen uit, want erkent dat als het grote gevaar. (Vraag: in hoeverre heeft dit te maken met Italiaanse cultuur van Rooms-katholicisme?).

Dichters en allerlei kunstrichtingen vertaalden deze politiek. D’Annunzio, dichter creëerde in zijn gedichten een soort ‘held’, een middelmatige employé, een warrig mengsel van sadomasochistische seksualiteit, mystiek en een grote bek. Deze zogenaamde ‘held’ gebruikte het fascisme om de mannelijke kleinburgers te prikkelen, door hen de vrouw als lustobject aan te bieden.

Veel jongeren, beu van het doodse bestaan met een schamel loon, of totale werkloosheid, traptten in deze propaganda en gingen zich dienovereenkomstig tegenover vrouwen gedragen.

In deze ‘kunst’ van D’Annunzio werd de vrouw teruggestuurd naar de slaapkamer, met haar pluimen, lovertjes en voiles, haar koketterieën en bezwijmingen à la Sarah Bernhardt. De vrouw was ‘duizendmaal vrouw.’ (In hoeverre hebben wij daar ook mee te maken gekregen als vrouw, of werkt nog door?)

Ook Mussolini kan zijn macht vestigen op een Italië dat in een WO I getekend is door slachtpartijen van 500.000 doden en een half miljoen invaliden. Er is een economische crisis, groeiende wijdverbreide werkloosheid, een hongerende menigte weduwen en wezen, een massa analfabeten die van het front kwam en uitzicht had op de meest ellendige beroepen of ook werkloosheid. Italië had bovendien een sterk verarmd en achtergebleven Zuiden, waar nog helemaal geen industrie was en door het noorden als een soort kolonie werd behandeld. In deze vers geploegde akker van de Italiaanse natie kon het fascisme haar zaad, macht en geweld ruimschoots kwijt. (Berlusconi nu?).

De ‘verovering’ van de vrouw was voor Mussolini de eerste stap op weg naar de macht als kersverse politicus.

Mussolini begon de Grote Oorlog te verheerlijken, waarin de vrouw, in de vier geschetste beelden, een vaste en onmisbare, en belangrijke plaats kreeg. Vier belangrijke mythes uit het antieke Rome vormden de basis. Vrouwen in de rouw, moeders en echtgenoten van gevallen en invaliden – werden de heldinnen van het naoorlogse tijdperk. Weduwen in de rouw vroeg Mussolini zich niet terug te trekken, maar de herinnering aan de oorlog levend te houden voor de toekomstige generatie (zie Joegoslavië en de Serviërs). Daardoor wekte hij in de vrouwen een giftige agressie: haat tegen de socialisten, de communisten, de schenners van de graven der gevallen en tegen de nog overgebleven feministen.

Naast haat levend houden, bewerkt hij de vrouwen om offers te brengen.

Voor het gewonde vaderland. Voor het herstel van de grootheid ervan. Offers brengen kan ook met vreugde gebeuren. De vrouwen gaven zich aan de oproep van Mussolini met masochistische (zelfkwelling) vreugde. Mussolini ‘betoverde’, ‘misleidde’ en maakte miljoenen vrouwen ‘bezeten’ met een techniek, die hij twintig jaar volhield. Vanaf halverwege de twintiger jaren totdat het fascistische Italië aan het eind van WOII ineens stortte.

Mussolini verenigde deze vrouwen in vrouwenfacties. Ze werden ingezet bij straatgevechten naast de zwarthemden en deze vrouwen bestonden uit: aristocrates, katholieke vrouwen, vrouwen uit de kleine burgerij, en vooral gedecoreerde vrouwen.

Later gingen ook de socialistische en communistische vrouwen over stag of hielden zich angstvallig stil. Voorheen waren het strijdbare vrouwen op wie de fascistische vrouwen zich met hoedenpennen hadden geworpen. Deze ‘roden’, boerinnen en arbeidsters, hadden jarenlang meegestreden in het linkse kamp. Maar ondanks de leuzen van gelijkberechtiging, hadden de politieke leiders niet veel gedaan om die vrouwen echt politiek toe te rusten, bang als ze waren voor de fascist en de priesters.

Ook de katholieke en liberale vrouwen, die voorheen met het Italiaanse feminisme waren verbonden, gingen voor de propaganda van Mussolini door de knieën toen hij de nationale oorlog verheerlijkte, toen hij een uitgekiende propaganda voerde waarin met voortdurende dankbaarheid de gevallen zonen van het Vaderland Italië werden herdacht. Deze propaganda kwam tegemoet aan de langdurige offers die de Italiaanse vrouwen in oorlogstijd hadden gebracht en omdat die propaganda de bestaande en meelijwekkende menigte moeders, geliefden en weduwen van gevallen in de schijnwerpers stelde. Mussolini gebruikte in zijn toespraken een methode, waarbij hij de vrouwen als het ware met de knuppel gaf. Hij gedroeg zich met de arrogantie van een man die zijn ‘vrouwje’ eraan herinnert dat liefde pas na slaag komt.

Intussen verachtte Mussolini vrouwen. In een interview met een Franse journaliste in 1922 zegt hij: ‘Ik zal u ook zeggen dat ik niet van plan ben om kiesrecht te verlenen aan vrouwen. Dat is nergens goed voor. In Duitsland en Engeland stemmen vrouwen op mannen. Dus, waar

dient het toe? De vrouw moet gehoorzamen. Mijn mening over haar rol in de staat is het tegenovergestelde van feminisme. (...) In onze staat hoeft zij geen rol te spelen’.

Een jaar later geeft hij vrouwen toch kiesrecht en paait de feministen wereldwijd. Hij legt de feministen uit, dat alleen een bepaald soort vrouwen kiesrecht krijgen. En alleen op gemeentelijk en provinciaal niveau. En wellicht later op regeringsniveau. En de vrouw zal die nieuwe rechten uitoefenen met haar fundamentele eigenschappen: gematigdheid, wijsheid en evenwichtigheid’. Het zogenaamde ‘dameskiesrecht’. Dus een ingebouwde discriminatie en ongelijkheid. Tegelijkertijd bleef hij de Italiaanse vrouwen aanspreken op haar offervaardigheid en het lijden van de Grote Oorlog.

Mussolini en de katholieke kerk

Wie dat kiesrecht kregen in juni 1923? Macciocchi noemt het een oproep tot de fascistische revolutie aan vrouwen. Zij krijgen kiesrecht: de vrouwen van de kleine burgerij, vrouwen met een klein kapitaaltje, of een diploma, vrouwen die belasting betalen op hun eigen naam, onderwijzeressen, kapitaalbezitsters, winkeliersters, middenstandsters en de ‘gedecoreerde’ vrouwen, de oorlogsweduwen en oorlogsmoeders. Dus niet de arbeidsters en de boerinnen. Er ontstond een electoraat van één miljoen vrouwen op een aantal van 12 miljoen vrouwen. De vrouwen konden kiezen, maar zelf konden ze nooit gekozen worden.

Ik wil er niet verder op in gaan, maar nadat Mussolini zich in 1930 had verzoend met de kerk, verscheen de encycliek Casti connubii van paus Pius XI over het huwelijk als bron van de voortplanting en dus als enige maatschappelijke roeping van de vrouw. Macciocchi laat zien dat de kerk vanaf het eind van de vorige eeuw tot de komst van het fascisme en aansluitend op WOII in haar encyclieken een hardnekkige en anti-emancipatorische strijd heeft gevoerd tegen de vrouw. Daarin verenigden fascisme en kerk zich.

Na de val van het fascisme nam de christendemocratie haar rol tegenover de vrouw over in de verdediging van, zoals Macciocchi het noemt, de meest achterlijke gezinscultus. Een extreem voorbeeld noemt ze de toespraak van de paus in 1956, zeventig jaar na de eerste encycliek tegen de emancipatie, over de pijnloze bevalling. Deze toespraak was erop gericht afstand te nemen van dit verschijnsel, omdat de Kerk wilde dat de vrouw ‘in smarten haar kinderen zou baren’.

Verheerlijking

Tenslotte: hoe gedroegen de miljoenen ‘betoverde’ Italiaanse vrouwen zich tegenover de ‘Duce’ die hen toesprak, het liefst vanaf balkons, gekleed op de meest onwaarschijnlijke

wijzen: met pluimen op zijn hoed, met franjes, pompons aan zijn uniform en met glimmend gepoetste laarzen?

Macciocchi citeert de kranten uit die tijd, dan spreek ik over het eind van de jaren dertig:

‘Men ziet duizenden moeders met applaudiserende kinderen op de arm en men hoort hen in koor herhalen: Bedankt, Duce, bedankt! Ook wanneer de balkondeuren definitief gesloten worden, gaat de vloedgolf van ovaties door.’ 5 mei 1936. in ‘Scritti e discorsi dell’Imperio’

Hetzelfde blad schrijft op 8 mei 1936, dus drie dagen later:

‘Vrouwen uit alle lagen van de bevolking, bewogen door gevoelens van diepe toewijding en vertrouwen. Meer dan 100.000 vrouwen die vanuit de Via dell’Imperio en Corso Umberto bijeen stroomden op de Piazza Venezia. Moeders, echtgenotes, zusters van Italië, brachten de Duce na de overwinning het tribuut van een onvergetelijke manifestatie.’

En dan: ‘Op 25 december 1936 ontvangt de Duce de 95 meest kinderrijke echtparen, verbazingwekkend voorbeeld van de vruchtbaarheid van het Italiaanse ras, naar Rome gekomen voor de jaarlijkse feestelijke meeting ter gelegenheid van moeder-en-kind-dag. In de Grote Zaal der Veldslagen zijn de echtparen opgesteld in een halve cirkel, de vrouwen gezeten, de mannen staande. De klederdrachten schitteren in levendige kleuren.’

Bijna een jaar later schrijft dezelfde krant:

‘Zestigduizend fascistische vrouwen komen in Rome bijeen. Een massameeting zonder precedent in de geschiedenis. Voor het eerst, en dankzij het fascisme, is de vrouw in het maatschappelijk leven op haar rechtmatige plaats, die van echtgenote, moeder, en opvoedster opgenomen.’

Het verhaal over de manipulatie door Mussolini’s fascisme gaat verder. Nog jarenlang. Macciocchi heeft een prachtige studie gemaakt van de houding van de vrouwen binnen het fascisme, maar ook over hoe gezaghebbende mannen in Italië vrouwen bleven betuttelen.

Positie vrouwen wereldwijd

Juul Barten

Tilburg, november 1994

Inleiding

Door het boek van Amerikaanse feministisch theologe Mary Daly Gyn/ecology weten we

Dat de slechte positie van vrouwen wereldwijd geen incident is, maar dat het een structureel gegeven is, dat langs dezelfde rode draad loopt. De invulling ervan verschilt per tijd en cultuur.

- Voetbinden: China
- Weduweverbranding: India
- Besnijdenis: Afrika
- Heksenverbranding: Europa

Armoede: vooral onder vrouwen, zowel in derde wereldlanden als in Nederland en Amerika

Wereldvrouwenconferenties van de VN:
wereldwijde inventarisatie en aanpak van dit probleem.

Daarbij spelen politiek en religie een grote rol.
Denk aan Peking: de rede van Hillary Clinton over de één-kind-politiek in China die gezien wordt als een inmenging in binnenlandse politiek.

Connectie tussen Islam en Vaticaan om veel rechten van vrouwen te blokkeren.

Trucs van het Vaticaan door een Amerikaanse juriste te nemen als woordvoerder.

Maar ook het culturele argument wordt daarbij veel genoemd. Dit is een groot struikelblok, maar hetzelfde als het natuurargument.

Het tweede punt is: de rol die religie speelt bij de onderdrukking maar ook de bevrijding van vrouwen. Institutionele religies bieden argumenten en instrumenten voor de onderdrukking van vrouwen. Dit zie je in de christelijke religie: bijbelse geschiedenis, kerkgeschiedenis en theologie. Maar ook bijvoorbeeld in de Islamitische traditie.

Er is vaak een koppeling aan politieke machtssystemen: religie wordt gebruikt om. De meest duidelijke vorm van vermenging: de positie van het Vaticaan in de Verenigde Naties.

Zie ook de koppeling, gelijkenis met totalitaire systemen.

Eis van vrouwen om staat en religie te ontkoppelen. Niet alleen in Islamitische landen, maar ook het Vaticaan uit Verenigde Naties.

Rol die de Verlichting bij ons daarin gespeeld heeft: eeuwige strijd tussen kerk en staat. Denk ook aan communisme dat religie verbood: is vanuit de geschiedenis goed te begrijpen: alleen misschien niet de oplossing.

Dit speelt met name ook in India een rol: en niet alleen rondom Islam maar ook het Hindoeïsme: omdat het niet over religie gaat is het ook niet gebonden aan religie.

Dat het niet om de religie gaat blijkt bijvoorbeeld ook in Latijns Amerika omdat daar de basis: priesters en nonnen juist religie interpreteren als bron van verzet tegen onderdrukking. Ze komen daar in aanvaring met de kerkelijke hiërarchie.

Maar ook daar is de special positie van vrouwen lang genegeerd. Sinds een aantal jaren is daar ook feministische theologie. Ook in Afrika en Azië.

Zoals ik al aan het begin gezegd heb bestond de cursus uit drie bijeenkomsten. We hebben besloten daar een bijeenkomst aan te laten voorafgaan omdat we toch vonden dat er iets ontbrak: een algemeen kader waarin de verhalen van vrouwen geplaatst kan worden. Bovendien komt de rol van religie niet in alle verhalen even duidelijk naar voren.

Vanmiddag zullen we drie dingen aan de orde stellen:

1. De positie van vrouwen wereldwijd en vooral de algemene tendensen daarin. Ik maak daarbij vooral gebruik van de feministisch theologe/filosofo Mary Daly.
2. De rol die religie speelt bij die positie; zowel ten negatieve als ten positieve.
3. Na de pauze zullen we gaan kijken naar de een-kind-politiek in China en de gevolgen die dat heeft voor vrouwen.

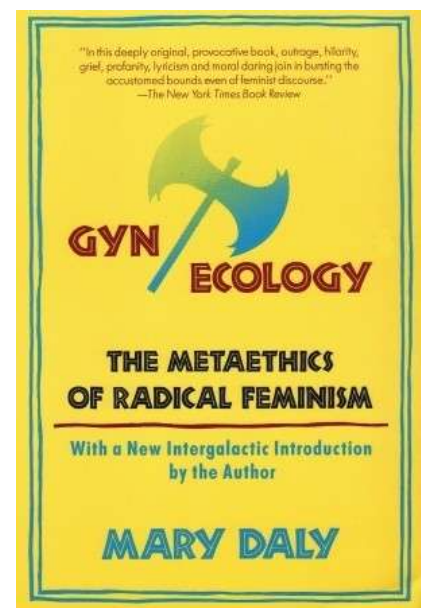
Geboortepolitiek is een wereldwijd probleem waar vrouwen mee geconfronteerd worden en waarin religies een belangrijke rol spelen. Bij China is dat niet zo helder maar in andere landen, en zeker in onze eigen geschiedenis, is dat heel duidelijk. Er is ook een VN conferentie geweest in Cairo in 1993 waaruit dat heel helder wordt.

Mary Daly: Gyn/ecology

Ze schrijft over de verschillende continenten het structurele geweld dat tegen vrouwen wordt toegepast. Aan de hand van die beschrijvingen laat ze dan vervolgens de basispatronen zien die je steeds in dit geweld terugvindt. Zij verzet zich tegen het idee dat geweld tegen vrouwen iets te maken heeft met racisme en imperialisme omdat zij stelt dat de onderdrukking van vrouwen geen etnische, nationale of religieuze grenzen kent. Voor de rest wil zij in haar analyse van de sado-rituelen laten zien dat de wetenschap bedrieglijke legitimaties geeft aan die rituelen. Dat laatste kun je vaak terugvinden in hun taal.

Aan het einde van dat verhaal laat ze het basispatroon zien dat ten grondslag ligt aan het geweld tegen vrouwen.

- allereerst vinden we, een obsessie met reinheid.
- een totale afwezigheid van verantwoordelijkheid voor de verschrikkingen die door dit soort rituelen worden

voltrokken.

Mensen die deze rituelen voltrekken hebben het idee dat ze dat moeten doen in opdracht van een hogere macht.

1. genocidale rituele praktijken hebben de inherente tendens om zich te vestigen en zich te verspreiden. Waar het eerst alleen een elite is die deze gebruiken kennen zie je vaak dat ze zich door alle lagen van de bevolking uitspreiden.
2. vrouwen worden gebruikt als zondebokken en token folteraars. Dat betekent dat de verantwoordelijkheid van deze door mannen geëntameerd gebruiken wordt verhuld en het zet vrouwen tegen elkaar op – denk aan het boek van Alice Walker: ze vermoordde de vrouw die haar besneden heeft.
3. je ziet dat er een ziekelijke zorg is dat alles volgens richtlijnen gebeurt, er is een obsessie voor herhaling, een fixatie op ieder minutieus detail, waardoor de aandacht van wat er eigenlijk gebeurt wordt afgeleid.
4. gedrag dat in andere tijden onacceptabel geacht wordt, wordt acceptabel en zelfs normatief als gevolg van de conditionering door het ritueel. Zo zie je dat gebruiken die allang officieel/wettelijk zijn afgeschaft nog steeds voltrokken worden.
5. er is een legitimatie van het ritueel door de rituelen van objectieve wetenschap, ongeacht schijnbare afkeuring.

Chinese voetbinding

*“If you care for a son, you don’t go easy on his studies;
if you care for a daughter, you don’t go easy on her footbinding.”*

(Chinees gezegde)

Het Chinese voetbinden heeft alle componenten in zich van het Sado-Rituele syndroom.

1. Allereerst is er de gefixeerdheid op ‘reinheid’.

Hun reinheid wordt beschermd doordat mannen er voor zorgden dat hun vrouwen (gevangenen) hopeloos kreupel werden. De voetbinding zorgde er ook voor dat hun vrouwen gehersenspoeld werden, omdat hun onbeweeglijkheid hen volkomen afhankelijk maakte van hun man om te weten wat er in de wereld buiten hun huis gebeurde.

Daarbij komt nog dat, omdat de verminking van het kleine meisje door de moeder en andere personen die heel dichtbij stonden werd uitgevoerd, de les ‘vertrouw nooit een vrouw’ in haar ziel gebrand werd, en de emotionele afhankelijkheid van de zogenaamd niet er bij betrokken mannen gegarandeerd werd. Het meisje/de vrouw mocht niet weten dat de man haar eigenlijk kwelgeest was.

2. **Het tweede element van het syndroom, namelijk het weghalen van de verantwoordelijkheid van mannen**, is evident bij het voetbinden. Zij waren niet verantwoordelijk: tenslotte waren het toch de vrouwen die elkaar dit aandeden:

“Tante sleepte haar hobbelden mee, om het bloed te laten circuleren. Mijn zusje huilde de hele tijd, maar moeder en tante hadden niet in het minst medelijden met haar, en zeiden dat als iemand van zijn dochter houdt, je niet van haar voeten kunt houden.”

Het is tekenend dat de man vertelt dat de vrouwen geen medelijden met het meisje hadden. Hij vergeet daarbij te vertellen dat ze dit deden omdat ze bang waren dat het meisje anders niet huwbaar was. Een angst die zeer realistisch was omdat gedurende duizend jaar mannelijke chinezen de verminking van de voeten van vrouwen eisten voor hun eigen sadistisch, fetisjistisch en erotisch plezier.

“Iedere keer als ik een meisje zie lijden van de pijn van het voetbinden, denk ik aan de toekomst als de lotussen op mijn schouder worden geplaatst of in de palm van mijn handen en mijn verlangen overspoelt mij en wordt oncontroleerbaar.”

Vaak voelden mannen een soort medelijden met de kleine voetjes van vrouwen. Dat maskeerde het feit dat zij de initiators zijn van dit ‘gebruik’ en dat het gebeurt vanwege hun sadistisch genot. Niemand was schuldig, en zeker mannen niet. De enige schuldigen waren de meisjes en vrouwen die niet gehoorzaamden of vluchtten. Er was geen schuld alleen maar ‘schoonheid’ en ‘extreem genot’.

Onder chinezen was het een universeel gelegitimeerd gebruik, dat werd verdedigd en geprezen door filosofen, dichters, schrijvers van erotische lectuur, diplomaten en gewone eerbare mannen (en Bouritius).

De Chinese voetverminking verspreide zich snel en breed. De brutale rite kwam op in de periode tussen de Tang en Sung dynastie en verspreide zich als kanker door China en Korea.

3. In de twaalfde eeuw was het breed geaccepteerd als gepaste mode in de hogere kringen. De moeders die tot deze kringen behoorden voelden zich genoodzaakt om de voeten van hun dochter in te binden als teken van hoge klasse onderscheiding. Het niet verminken van hun dochters was ondenkbaar want dat zou betekenen dat mannen hen niet attractief zouden vinden en zouden weigeren om met haar te trouwen. Zij zelf waren ook verminkt. Zowel mentaal als fysiek en deden wat er van hun verwacht werd als verminkers van hun eigen soort. Als verminkte leden van de patriarchale maatschappij werd hun verbeelding ook in de hiërarchische patronen gedwongen. Een moeder die van haar dochter hield had natuurlijk hoge verwachtingen voor haar dochter en de enige manier om dat te garanderen was haar attractief te maken voor een geschikte echtgenoot. Omdat de voorwaarde om een hoge positie te bekleden

voor vrouwen afgebonden voeten waren gingen steeds meer moeders dit doen en verspreide het gebruik zich door alle lagen van de bevolking.

4. Het gebruik van vrouwen als martelaren is in het Chinese voetbinden heel duidelijk. De gevangen, verminkte vrouw moest geloven dat uit liefde voor haar dochter ze niet van haar voeten moest houden.

Het werd niet alleen door mannen gezien als iets dat vrouwen elkaar aan deden, dat werd ook zo beschouwd door Westerse geleerden. Zij schrijven over deze rare gebruiken van vrouwen die je in alle culturen ziet, en die nergens anders voor dienen dan om zichzelf aantrekkelijk te maken voor mannen. Het wordt door hen beschreven als zelfverminking en zelf-modificatie.

Dit gaat voorbij aan het feit dat een meisje van zeven zich niet zelf iets aandoet. Mannen vragen zich niet af waarom vrouwen gedwongen worden om zoiets te doen.

Vrouwen worden afgeschilderd als de bedenkers, uitvoerders en legitimators van dit gebruik. Dit alles om ons te bedriegen. Daarom wordt het altijd zo geregeld dat vrouwen de uitvoerders zijn, om daarmee de ware agressors te verhullen en vrouwen wantrouwig te maken naar elkaar.

Het gebruik van vrouwelijke *token* martelaars heeft niet alleen gevolgen voor de directe slachtoffers zelf, maar het maakt ook vrouwen in andere culturen duidelijk dat vrouwen elkaar dit soort dingen aandoen.

5. Ook het geordende ritueel vinden we bij het voetbinden terug. Er zijn minutieuze aanwijzingen over de lengte van de voet, het soort band dat gebruikt moet worden, de rol die de verschillende familieleden daarin moeten spelen, de manier waarop vrouwen moeten zitten en staan, het wassen van de voet.

6. Het gebruik werd al snel heel normaal en normatief en het bleef dat voor zeker duizend jaar. Hoezeer dat normale ook weer omgedraaid kan worden blijkt in de tijd dat de Kwomintang aan het bewind kwam. Toen bleek al dat lijden voor niets te zijn want zij schaften het gewoon af vanwege de vereisten van de revolutie. Wie gebonden voeten hadden werden abnormaal en gewone voeten werden weer normaal. Zo gemakkelijk wordt dat dus ook weer veranderd. Vrouwen moesten hun banden uit doen en gewoon weer gaan lopen, iets wat ze zonder banden bijna niet meer konden. Maar daar had men niks mee te maken.

*“Grote zuster heeft grote voeten
kijk hoe zij snel loopt in de straat
Kleine zuster heeft kleine voeten
Met iedere stap wankelt ze volkomen.”
(Revolutionair lied)*

Blijkbaar kunnen mannen dat wat ze aantrekkelijk aan vrouwen vinden veranderen als hun politieke opvatting verandert. Vrouwen waren als werkkrachten nodig. Van rechts en links werden vrouwen gedwongen om hun voeten vrij te maken.

7. Een laatste element van het Sado Ritueel is de legitimatie door de riten van de wetenschap, het onderzoek.

Je ziet daar een patroon in: ongeïnteresseerdheid, niet betrokkenheid, en minimaliseren van de gevolgen voor vrouwen van dit gebruik.

Een wetenschapper schrijft over het voetbinden als iets wat mensen zou interesseren die zich bezig houden met het aantrekkelijk zijn van kreupelheid en een onzekere loop van vrouwen. Vervolgens spreekt hij over het feit dat dit soort kleine perversiteiten geïnstitutionaliseerd werden in het voetbinden.

Deze kleine perversiteiten zorgden ervoor dat miljoenen vrouwen verminkt werden en pijn leden gedurende hun hele leven en dat alles ter bevrediging van mannen.

Mannelijke wetenschappers constateren zonder enig commentaar dat er mannen zijn die nu eenmaal vallen op vrouwelijke hulpeloosheid, en dat vandaar het voetbinden te verklaren is.

De wetenschappers die dit op zo'n manier presenteren vallen zelf op hulpeloze vrouwen of interesseerde het gewoon niet. Daarmee bevorderen ze dat dit soort dingen als heel gewoon gezien worden en dragen ze er aan bij om de realiteit van vrouwen te verhullen. Zo heet het boek van Levy: *Het Chinese voetbinden: De geschiedenis van een curieus erotisch gebruik*. Net zoiets dus als handen schudden.

Rossi, schrijft over het voetbinden dat dit het meest krachtige voorbeeld is van de aantrekkelijkheid van voeten. Hij vindt dat je het niet als barbaars mag beschrijven, maar dat je het moet zien als dat *de Chinezen* het juist het meest erotische en aantrekkelijkste deel van de vrouwelijke anatomie vinden. Daly noemt nog veel voorbeelden van hoe hij verhult wat er feitelijk gebeurt: ongemak, pijn waar je aan went enzovoort.

Maar vrouwen in het Westen moeten ook zien hoe dit in onze cultuur zijn vorm krijgt. Denk maar eens aan de schoenmode voor vrouwen. Vrouwen die op naaldhakken hobbelen of op plateauschoenen, pijnlijk lachend, vrouwen voelen zich daarop fysiek en mentaal onevenwichtig. Bovendien is het op dat soort schoenen moeilijk weg te rennen van een aanvaller en is het moeilijk om deel te nemen aan gewone dagelijkse activiteiten.

Als je nadenkt over verbindingen tussen dit soort misdaden tegen vrouwen dan kom je pas echt de waarheid op het spoor. Bijvoorbeeld hoe dit in sprookjes wordt verteld: het

sprookje van Assepoester is van oorsprong een Oriëntaals verhaal. De eerste bekende versie komt uit China in de 9e eeuw na Chr. Als je dat koppelt aan het verhaal van voetbinden begint het verhaal zin te krijgen. Kinderen leren van het sprookje het volgende:

- kleine voeten zijn essentieel voor vrouwelijke schoonheid

- stiefmoeders (lees: moeders) zijn wreed
- de ultieme vrouwelijke tragedie is om niet getrouwd te zijn.

Pas echt duidelijk wordt het als je de vroegere versies van het verhaal bekijkt. Daarin staat dat als de oudste zus het kleine schoentje probeert aan te trekken en dat niet lukt, de moeder tegen haar zegt dat ze haar grote teen moet afsnijden om zo wel passend te zijn. Als ze dat doet trapt de prins daar eerst in maar dan ziet hij gelukkig de waarheid, omdat hij het bloed van de afgesneden teen ziet stromen. Dan snijdt de moeder de hiel van haar andere dochter af, maar ook dan ziet de prins het bloed.

Zo leren wij al vroeg door sprookjes hoe het zo voor vrouwen moet. En op die manier zorgen sprookjes er voor dat het ritueel in stand blijft. Maar we moeten nu vooral niet denken dat dit in China, in de donkere geschiedenis van China is gebeurd en dat dit niks met onze wereld of met de wereld van zoveel andere vrouwen in alle continenten te maken heeft. Daly laat zien aan de hand van voorbeelden uit andere continenten dat deze misdaden tegen vrouwen van alle tijden en universeel zijn.

Zo geeft ze het voorbeeld van de weduweverbranding in India.

Weduweverbranding in India

Weduweverbranding of Suttee, betekent dat de weduwe verbrand wordt op de houtstapel die ook haar man verbrand heeft. Je moet dat zien in de religieuze context, want de religie verbood het vrouwen om te hertrouwen en leerde tegelijkertijd dat het de schuld van de vrouw was dat de man gestorven was door zonden begaan in haar vorige leven of in dit leven. Dat betekende dat iedereen gerechtvaardigd was om de vrouw te verachten en slecht te behandelen voor de rest van haar leven. Omdat meisjes uitgehuwelijkt werden aan oude mannen zouden er veel van die weduwen zijn.

CREMATION OF HINDOO A HINDOO WIDOW WITH THE BODY OF HER LATE HUSBAND.

Het ‘gebruik’ begon in de hoogste klassen maar verspreidde zich al snel door heel de maatschappij. Het alternatief dat vrouwen hadden was de prostitutie, of ze werd vervolgd door haar schoonfamilie, de zonen en andere familieleden.

Als vrouwen door deze situatie al niet ‘vrijwilliger’ het vuur in gingen dan werden ze wel met geweld, met behulp van lange stokken, nadat ze gebed was, ritueel gekleed en gedrogeerd.

Een gangbare definitie van Suttee:

“de handeling of het gebruik van een Hindoe vrouw om vrijwillig haarzelf te cremen of gecremeerd te worden op de brandstapel van haar man als indicatie van haar toewijding aan hem”.

Bedenk de wereld die zit achter het woord toewijding. Want een vrouw zal wel heel toegewijd zijn aan haar levende man omdat zijn dood ook de hare betekent.

In eerste instantie was dit gebruik beperkt tot de vrouwen van prinses en soldaten. En dan niet alleen de vrouwen maar ook de concubines – zie Wilde Zwanen – in sommige tijden alle

vrouwelijke familieleden. Er zijn zelfs tijden geweest dat alle vrouwen verbrand werden om de vrouwen te redden voor de vijand

Vaak wordt door geleerden het woord ‘gebruik’ genoemd om deze afschuwelijke taferelen te beschrijven. Het was een religieuze rite: die rite was minutieus beschreven. Dit kon vanwege de religieuze legitimatie die het mogelijk maakte een onderscheid te maken tussen het eigen individu en het subject als rolpatroon.

Meestal werden al heel jonge meisjes uitgehuwelijkt aan oude mannen. En het was niet ongebruikelijk dat zij door die oude mannen zo - seksueel- misbruikt werden dat ze aan de gevolgen stierven. Vaak werd gezegd dat deze kind-huwelijken een zegen waren voor het meisje omdat ze daarmee ontsnapte aan mannelijke familieleden.

Meisjes konden zelf niet op hun reinheid letten. Want zelfs moeders gaven toe dat zij hun elf jarig dochtertje niet alleen thuis durfden te laten. En de meisjes waren niet sterk genoeg om de mannelijke familieleden van zich af te houden.

Zelfs als de Suttee wordt afgeschaft zijn er nog vrij veel vrouwen die ‘vrijwillig’ de brandstapel op gaan. Dat had vooral te maken met het afschuwelijke leven dat de weduwen hadden. Andere vrouwen zagen die praktijken en zagen in de Suttee een heilige weg uit de hel in dit leven, om op die manier misschien een beter volgend leven te hebben.

Genitale mutatie

Er zijn gewelddaden tegen vrouwen die onuitspreekbaar zijn, zo afschuwelijk zijn ze. En dan gaat het met name over genitale verminking: het afsnijden van de clitoris van vrouwen en het dichtnaaien van de vagina van vrouwen. Deze dingen zijn ook onuitspreekbaar omdat er een groot taboe op rust: het mag niet benoemd worden. Het is een misdaad tegen vrouwen die heden ten dage nog volop uitgeoefend wordt en in het verleden nog in veel grotere getale werd uitgevoerd.

De slachtoffers daarvan is het zwijgen opgelegd, zowel letterlijk als figuurlijk.

Vrouwen die op deze manier verminkt zijn leven hun leven lang met pijn, net als bij het voetbinden.

Je kunt deze verminkingspraktijken, die vaak misleidend besnijdenis worden genoemd in drie categorieën indelen:

1. Sunna besnijdenis: het verwijderen van de top van de clitoris
2. afsnijding of clitoridectomie: het afsnijden van de gehele clitoris en de kleine schaamlippen en de meeste van de uiterlijke geslachtsdelen
3. afsnijding en infibulatie: het afsnijden van heel de clitoris, de kleine en de grote schaamlippen. De twee kanten van de vagina worden aan elkaar genaaid met behulp van doorns of darmsnaren. De benen van het kind worden vastgebonden voor enkele weken om

de wonden te laten genezen -of ze sterft — . Enkel een kleine opening wordt gelaten om het menstruatiebloed en de urine door te laten. Ze kan dus weken niet lopen, en haar uitwerpselen komen terecht in het verband in die weken.

Vrouwen die zo dichtgenaaid worden, worden ook weer opengesneden, door haar man of een andere vrouw, om gemeenschap te kunnen hebben of om te bevallen. Daarna worden ze weer dichtgenaaid.

Deze ‘operatie’ heeft natuurlijk medisch verschrikkelijke gevolgen: infecties, shock, urine die opgehouden wordt, cysten, abcessen, beschadiging van weefsel, onvruchtbaarheid veroorzaakt door constante baarmoederhals ontsteking.

Daarnaast is natuurlijk de psychologische beschadiging enorm.

De Wereldgezondheidsorganisatie heeft in 1958 geweigerd om hiertegen actie te ondernemen omdat je dat in zijn sociale en culturele context moet bezien en het daarom buiten haar competentie viel.

Vele dokters en andere gezondheidsinstellingen wisten precies wat er aan de hand was, werden geconfronteerd met de vaak afschuwelijke gevolgen, maar zwegen. Je moet je dan afvragen: waarom zwijgen zij?

Terug naar de methode van Daly:

1. De gefixeerdheid op reinheid van vrouwen.

De clitoris wordt beschouwd als onrein omdat zij niet dient ter verhoging van het mannelijk genot. Zij heeft ook geen functie in de voortplanting. Zij is er alleen voor het plezier van vrouwen. Bovendien gelooft men dat het afsnijden van de clitoris de trouw van vrouwen bevordert, want er is een vermindering van de gevoeligheid van vrouwen. Men vergeet te zeggen dat het gevoel helemaal weg gaat. Bovendien moeten vrouwen worden dichtgenaaid om ze te bewaren voor het plezier van de man.

Door de pijn worden vrouwen helemaal ‘bezeten’.

2. Het weghalen van de verantwoordelijkheid bij mannen.

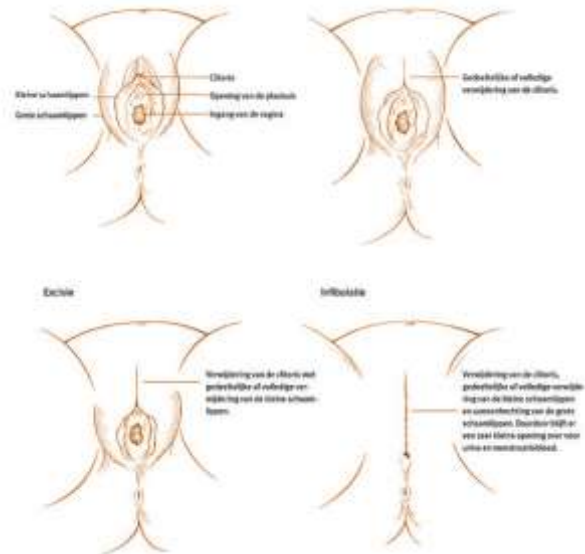
De operaties worden vaak niet door mannen uitgevoerd. En ook de mannelijke wereldleiders onttrekken zich met een beroep op cultuur aan de verantwoordelijkheid.

3. De verspreiding van elite naar massa.

Het besnijden van vrouwen wordt gedaan in bijna heel Afrika, Indianen stammen in Peru, in sommige plaatsten in Midden- en Zuid-Amerika, en in Australië.

Ook hier is het waarschijnlijk dat het eerst een elitaire zaak was die zich later heeft verspreid. Mummies in Egypte 14àà 15 jaar.

4. Vrouwen worden gebruikt als zondebokken

Dat is in dit ritueel erg duidelijk. Ook hier geldt weer, net als bij het voetbinden, dat dit enkel gebeurt, omdat vrouwen anders niet huwbaar zijn: dus is het de wens van mannen. Maar ook hier wordt dat weer verhuld. Vrouwen die het uitvoeren zijn eigenlijk de instrumenten voor de mannelijke wens. Er zijn zelfs riten bekend waarin eerst de maat van de penis van de man wordt genomen om dan de opening te bepalen die bij vrouwen gelaten moet worden: hoe strakker hoe beter.

Moeders dringen er bij hun dochter op aan zich te laten verminken: soms doen moeders het zelf. Zelfs in deze tijd, zelfs door intellectueel hoogopgeleide vrouwen.

5. Nadruk op de juiste orde om zo de aandacht af te leiden van wat werkelijk gebeurt.

Er zijn zeer gedetailleerde aanwijzingen hoe het precies moet gebeuren.

6. Dat wat abnormaal is wordt tot normaal verheven.

Denk aan Jomo Kenyatta, president van Kenia:

“Geen echte Gikuyu zou in zijn dromen overwegen om een meisje te trouwen dat niet ‘besneden’ is.”

Daarmee wordt dus aangegeven dat vrouwen behoren te lijden. De omkering is dus: alleen een beschadigde vrouw is een echte vrouw. Pas door de verwijdering van haar specifiek vrouwelijk geïdentificeerd orgaan, dat er niet speciaal voor het plezier van de man is of voor voortplanting, wordt zij tot vrouw.

En in plaats dat de medici deze afschuwelijke handelingen weigeren, gaan ze zich daar in specialiseren en zie je dat het zich verplaatst van het oude vrouwtjes naar klinieken en zelfs voor de rijkere de privé klinieken. En zo verplaatst de religieuze rite zich naar de klinieken waar het gewoon niet meer met religie te maken heeft maar met klinische wetenschap.

7. De legitimering door de wetenschap.

Daly geeft een aantal voorbeelden van hoe westerse geleerden spreken over deze verminking van vrouwen:

“Je mag hopen dat dit barbaars gebruik, dat niet minder wreed is dan dat van de besnijdenis van mannen, zal worden afgeschaft door educatie en straf. Persoonlijk geloof ik niet dat straf en educatie uiteindelijk er toe zullen leiden dat het wordt afgeschaft, want het is een gebruik dat in de eerste plaats uitgeoefend wordt vanuit erotische redenen.”

Of van een antropoloog:

“De lengte van de clitoris varieert qua individu en ras. In sommige gevallen, is het object van de afsnijding het aanhangsel door welk het vrouwelijke op het mannelijke lijkt (en standpunt dat correct is vanuit anatomisch oogpunt), en de operatie is niks meer dan een rite van seksuele differentiatie van dezelfde orde als de eerste rituele bekleding met kleren, instrumenten of gereedschap dat bij iedere sekse hoort.”

Opmerking van mij: Zou het afhakken van een penis ook zo beschouwd kunnen worden: net als het geven van een kledingstuk?

Eliade maakt het echter nog erger door in zijn beschouwing over de initiatie van meisjes en jongens het verminken van meisjes niet eens te noemen.

Europese heksenverbranding

Gedurende de vijftiende, zestiende en zeventiende eeuw verspreide de heksenjacht zich door heel West-Europa. Opvallend is wel dat er een aantal verschillen in deze vorm van vrouwenmoord spelen.

1. Heksen werden beschuldigd van onreinheid en beschuldigd van vooral seksuele onreinheid.

De belangrijkste groep vrouwen die vervolgd worden zijn sterke vrouwen. De bedoeling was om angst te zaaien onder de andere vrouwen zodat ze het niet eens in hun hoofd zouden halen het voorbeeld van die vrouwen te volgen.

In tegenstelling tot voetbinding en seksuele verminking, zijn het juist de vrouwen die niet meer getrouwd zijn of niet willen trouwen die het object van vervolging zijn. Maar ook hier geldt weer dat het doel is dat de andere vrouwen dat dus zeker wel zullen doen. Hier weer wel de overeenkomst met weduwen in India).

Het mystieke lichaam moest puur gehouden worden door deze onreine delen te verwijderen. Omdat mannen samenvallen met het lichaam van Christus en vrouwen niet zijn mannen bijna bij voorbaat gevrijwaard van hekserij en vrouwen in principe verdacht.

2. Heksen werden beschuldigd van ontuchtige handelingen en gaven daarmee de legitimatie aan hun vervolgers. De goede zonen van de heilige vaders projecteerden hun fantasieën op de beschuldigde vrouwen. Hun zondige handelingen vonden plaats met de duivel, de vijand van god, daarmee konden hun christelijke moordenaars zich geheel vrij voelen om te doen wat ze deden.

Het standaardwerk dat zijn eigen werk in die tijd gedaan heeft heette, de *Malleus Maleficarum*, de *heksenhamer*, gepubliceerd in 1486. Het werd geschreven door de Dominicaner monniken Kramer en Sprenger. Het heeft enorm bijgedragen aan de beeldvorming over vrouwen: vrouwen konden mannen in beesten veranderen, vrouwen zijn lichtgelovig, zijn van nature meer te beïnvloeden, hebben een onbetrouwbare tong, zijn zwakker in zowel geest als lichaam, zijn meer vleselijk dan mannen, in die zin dat ze een onverzadigbare lust hebben, hebben een zwak geheugen en liegen vanuit hun natuur.

Kramer en Sprenger kregen op basis van hun boek de toestemming van paus Innocentius de Derde om hun gang te gaan. Zijn brief begint met 'dierbare zonen'.

Niemand was verantwoordelijk voor al dit kwaad behalve de slachtoffers, die niet werden beschouwd als de slachtoffers van hun moordenaars, maar als de duivel zelf. Innocent en zijn zonen waren slechts de dienaren van god, brandend van onschuld.

3. De heksenvervolging verspreidde zich als vuur door Europa. De verspreiding werd versterkt door de uitvinding van de boekdrukkunst. Dat is iets dat door de meeste wetenschappers niet erkend wordt. Het was in oorsprong en in het Latijn geschreven boek, daardoor

konden in eerste instantie alleen de professionals het lezen. Maar al gauw werd dit ook op plaatsen gehangen waar ook gewone mensen de boodschap tot zich konden nemen. Maar het leiderschap van de experts is natuurlijk iets dat wij in onze westerse geschiedenis nog wel herkennen. Het werd een soort eerste massacampagne: priesters predikanten, houtinscripties.

Op een gegeven moment wordt er onderscheid gemaakt tussen goede heksen en slechte heksen: zij die toverkracht gebruiken om het goede te bereiken – die wij ook wel feeën noemden -. Toen men dit onderscheid gemaakt had ging men vervolgens zeggen dat de goede heksen eigenlijk de ergste waren. Zij waren namelijk bedreigend voor hun mannelijke ‘ambtsgenoten’. Waarschijnlijk hadden zij veel kennis en behoorden daardoor waarschijnlijk tot de hogere klassen. Het lijkt soms wel een strijd tussen professionals.

Waren het rijke of arme vrouwen? Dat varieerde heel sterk, maar de vervolgers deden het voorkomen alsof het juist de rijke vrouwen waren. Dit terwijl we uit onze eigen geschiedenis weten dat het recht meestal de rijken spaart. Klassenjustitie is nog steeds heel gebruikelijk. De vervolgers zijn wel uit de hogere klassen: het zijn de professionals.

Wat wel een bekend verhaal is, is dat heksen mensen aanraadden om geen suiker te gebruiken omdat dat heel ongezond zou zijn. En dat terwijl de kerk in die tijd fors geïnvesteerd had in de suikerindustrie.

De piek in de vervolging zit rond de helft van de 17^e eeuw. Daarna neemt het af, al was het maar omdat teveel mensen er door bedreigd werden.

Om de gevolgen van de heksenwaan tot in onze tijd te overzien moeten we niet vergeten wat de gevolgen voor kinderen in deze vervolging waren. Zij moesten vaak aanzien hoe hun moeder levend verbrand werden. Daarnaast zijn kinderen gebruikt als getuigen tegen hun moeder. Daarvoor werd het recht veranderd omdat de getuigenis van kinderen geen waarde had. Denk eens in wat voor een effect dat op die kinderen gehad heeft. En als je dan bedenkt dat dit soort verminkingen van generatie op generatie worden doorgegeven.

- a) Vrouwen werden door marteling gedwongen om elkaar aan te geven. Dus niet vrouwen als martelaren maar vrouwen die elkaar verraden: worden dus onbetrouwbaar naar elkaar. De Moederkerk wordt gebruikt als legitimatie daarvan. Het gebeurde rond het lichaam, de moederkerk moest rein gehouden worden.
- b) Ook tijdens deze processen en martelingen wordt alles precies geregistreerd. Vooral in de processen worden minutieus de regels gevolgd.
- c) De juridische regels werden niet toegepast omdat hekserij een exceptioneel misdrijf was waarvoor andere regels moesten gelden.
- d) Opvallend in deze tijden is dat er niemand bezwaar maakte tegen deze verschikkingen. Ook grote en belangrijke filosofen uit die tijd niet zoals Bacon of Descartes. Die hadden waarschijnlijk belangrijkere dingen te vertellen.

- e) Zelfs in onze eeuw zijn er nog wetenschappers die de heksenvervolgung goedpraten. In de editie van de heksenhamer die in 1948 verscheen, schrijft de priester Montague Summers dat het een groot werk is en zeer modern.

Trevor Roper (1969), die over Bacon en Descartes schrijft, vraagt zich af waarom deze mannen zich daar ook mee hadden moeten bezighouden met dit soort secundaire en perifere zaken? Later noemt hij het zelfs een marginaal verschijnsel.

Maar deze heren hebben er nog over geschreven. De meeste historici schrijven er helemaal niet over en zwijgen. Ze zwijgen over de mate waarin het gebeurde, geen vrouw wordt bij de naam genoemd. Sommige historici hadden wel medelijden met de slachtoffers die wel kwaad wilden doen, maar het niet konden en met hun vervolgers, die zo erg waren, maar alleen omdat ze omringd waren door het kwaad.

Soms wordt er ook gesproken over de slachtoffers die misschien wel geestelijk ziek waren, maar ze spreken niet over de vervolgers als zieke mensen.

Visies van mannen

In traditionele maatschappijen leefden mannen en vrouwen geheel gescheiden van elkaar. Hadden eigen leefwerelden. Kennis van elkaar als van een afstand. Maar mannen waren wel de schrijvers van de geschiedenis, de priesters en leraren, doorgevers van de cultuur. Het is dus de visie van mannen op vrouwen die normatief is geworden in onze geschiedenis. Denk maar eens hoe lang het heeft geduurd voordat vrouwen werden toegelaten tot de universiteiten.

En als je dan bedenkt dat mannen vrouwen helemaal niet begrijpen en stereotype beelden hebben over vrouwen, zoals: niets zo veranderlijk als een vrouw; moederschap is door vaders niet te begrijpen.

Wat is de invloed van religie op de positie van vrouwen.

Dit is een moeilijke vraag. Daarover kun je twee algemene dingen zeggen. Religie reflecteert de maatschappij. Aan de andere kant vormt religie mede de maatschappij. Dat kan ze omdat ze tradities en standpunten heeft die als heilig beschouwd worden en die maar heel langzaam veranderen. Religie lijkt een eigen leven te leiden in de maatschappij die niet erg gevoelig is voor veranderingen in generaties, en politieke en economische omstandigheden.

Daarnaast heb je ook altijd subversieve bewegingen die revoluties in de maatschappij steunden. Meestal hadden die andere onderwerpen als de positie van vrouwen.

Concluderend kun je zeggen dat religie meestal een conservatieve kracht is als het gaat om de positie van vrouwen.

Bovendien worden de meeste grote religies gedomineerd door mannen. In die zin is religie niet anders dan de maatschappij.

Is er nog verschil tussen de verschillende religies?

Het jodendom: Oude Testament: vrouwen worden gelijkgesteld met kwaad en zonde, eigendom van de man: zie een joods gebed waarin de man dankt geen vrouw te zijn.

Het christendom spruit voort uit het jodendom. Hierin zitten gelijke beelden over vrouwen als in het Oude Testament, maar die zijn in de loop van de geschiedenis door mannelijke dominantie verhuuld. Er zijn in het Nieuwe Testament net als in het Oude Testament belangrijke vrouwenfiguren, zoals Mari, maar die hebben nooit tot verandering van de religieuze kijk op mannen en vrouwen geleid.

De islam: deze moeilijk te beoordelen. De positie die vrouwen in islamitische landen krijgen toebedeeld, zijn gebaseerd op religieuze motieven, deze kun je niet zomaar vergelijken met de positie die vrouwen in het Westen, dat verregaand is gesecculariseerd. Vaak zijn de beelden die wij daarvan krijgen, doordrenkt van Westers chauvinisme.

Aan de andere kant wordt door Islamitische mensen benadrukt dat voor de Islam vrouwen helemaal geen positie hadden, vrouwelijke baby's werden bijvoorbeeld vermoord. Dat soort praktijken zijn door de Islam verboden en betekenen dus een vooruitgang voor vrouwen. Ook die redenering klopt niet omdat de huidige positie van vrouwen vergeleken wordt met de positie van vrouwen in de Oudheid.

Niet alleen is er feminisme in het christendom en het jodendom, ook in de Islam is er een feministische beweging die teksten uit de Koran bestuderen, die iets zeggen over positie van vrouwen.

Rol van religie bij de positie van vrouwen wereldwijd

Onze eigen geschiedenis in Europa kent een lange traditie van de koppeling van kerk en staat. Waar het om het Christendom gaat begint dat al onder de Romeinen. Vanaf keizer Constantijn, tweede helft 4^e eeuw, groeit het Christendom in Europa langzaam tot staatsgodsdienst. Staat en religie groeien steeds meer in elkaar. De staat gaat zich ook bemoeien met de kerstening. Zie Karel de Grote. Keizers laten zich kronen door de paus. En ze verdedigen het geloof met hun soldaten, kruistochten. Dat is met ons huidige gedachtegoed niet meer te begrijpen.

De verhouding tussen staat en godsdienst heeft wel altijd onder spanning gestaan: wie had het nu uiteindelijk voor het zeggen? Ook de wetten waren verweven met de godsdienstige regels. Dingen gebeurden in de naam van god.

Pas na de Verlichting zie je een langzame groei naar de scheiding tussen kerk en staat. Met als hoogtepunt de Grondwet die voor alle burgers geldig is en die niet meer gebonden is aan welke religie dan ook.

In veel landen van de wereld is die scheiding er niet en in nog meer landen zijn de kerken een belangrijke invloedsfactor.

Volgende week gaan we het hebben over Iran. Dat is een duidelijk voorbeeld van een staat waarin godsdienst en staat als 1 op 1 met elkaar verweven zijn. De staat schrijft voor waar onderwijs over gegeven moet worden: dat is de Islam. Meer nog dan inhoud die nodig is voor het maatschappelijk functioneren, leren kinderen vooral de Koran. Iran is een voorbeeld van een fundamentalistisch land. kenmerkend daarvoor is dus op de eerste plaats:

1. geen scheiding tussen kerk en staat: religieuze wetten zijn staatswetten: geen scheiding van de drie machten
2. een religie die terug wil naar de wortels van de religie: is vrij dogmatisch en fanatisch
3. discussie is niet toegestaan
4. geen vrijheid van meningsuitingen/politieke vrijheid of wat dan ook.
5. het is een geheel omvattend systeem. Er bestaat niets buiten de religie om. Privé, onderwijs, bedrijfsleven, politiek, cultuur, defensie, waarden en normen. Alles.

Iran is een heel duidelijk voorbeeld van een fundamentalistische staat. Daarnaast zijn er natuurlijk ook allerlei fundamentalistische bewegingen. Dat zijn bewegingen die in feite staatsmacht willen om heel het leven zo te organiseren overeenkomstig bovenstaande punten.

Als je die punten bekijkt hebben die in feite niets met welke religie dan ook te maken. Iedere religie kan fundamentalistisch zijn. En we zien ook heel verschillende voorbeelden over heel de wereld. Van de Islam is het bekend. Het hindoeïsme in India wordt er bijvoorbeeld voor gebruikt. En als ik me niet vergis is Birma een boeddhistische staat. Ook in Israël zijn groeperingen die fundamentalistisch zijn te noemen.

Ten slotte wil ik de Verenigde Staten noemen waar rechtse christelijke groeperingen zeker als fundamentalistisch zijn te benoemen. Bijvoorbeeld de mannenbeweging.

Dit maakt duidelijk dat fundamentalisme absoluut niet religieus gebonden is. Als je mensen spreekt die leven in zo'n land dan zeggen ze dat het helemaal niets met religie te maken heeft maar gewoon met macht. Fundamentalisten zijn mensen die religie gebruiken om staatsmacht te krijgen. En omdat staat en religie in hun concept met elkaar verweven zijn, proberen ze die macht via religie te verkrijgen. Dat is een sterker argument als bijvoorbeeld zoiets als de bestrijding van armoede.

Wat vrouwen vaak eisen is de scheiding van kerk en staat, scheiding van kerk en onderwijs. Voor ons zijn dit heel vanzelfsprekende zaken, voor andere vrouwen een grote droom.

Op de Wereldvrouwenconferentie in Peking waren het vooral de vrouwen uit India die workshops gaven over vrouwen en fundamentalisme. Dat zouden we niet in eerste instantie verwachten. Zij koppelden het bestaansrecht van het fundamentalisme aan armoede. Je zult dat ook tegenkomen in het artikel dat jullie meekrijgen over de geschiedenis van Iran. Ook daar speelde armoede een grote rol bij de vestiging van het fundamentalisme. Maar het fundamentalisme heeft geen programma om die armoede op te lossen: zo dubbel is het dan weer wel. De Indiase vrouwen gingen zelfs zover dat zij welvaart koppelden aan secularisering. Kijk maar naar het verschil tussen de religiositeit tussen Europa en de derde wereldlanden.

Wat zij ook heel sterk naar voren brachten waren de gevolgen van het fundamentalisme voor de positie van vrouwen. In al deze landen en bewegingen is sprake van een hele stereotype verdeling tussen de seksen gebaseerd op zeer antieke vrouwbeelden. Dat is misschien ook wel te begrijpen omdat fundamentalisten teruggrijpen naar de bronnen van hun religies die over

het algemeen ontstaan zijn in de oudheid. Dat geldt zowel voor Islamieten maar ook voor Christelijke fundamentalisten. Veel van het kwaad in de tegenwoordige tijd wordt dan verklaard vanuit de opvatting dat met name vrouwen zijn ontspoord. Als je die nu maar terug in hun rol duwt dan komt het allemaal wel goed.

Wat zegt dit nu over de verhouding tussen de positie van vrouwen en religie. In ieder geval dat daar waar religie en religieuze inhoud niet in verzoening worden gebracht met de culturele ontwikkeling, dat altijd nadelig uitvalt voor vrouwen.

Nu zouden wij kunnen denken dat dit vooral een probleem is voor vrouwen in Derde Wereldlanden en met name in Islamitische landen maar dat is voor een deel absoluut niet waar.

Denk aan de extreem rechtse beweging in Amerika, maar ook aan de wereldlijke rol die het Vaticaan speelt. Soms denken wij dat de paus alleen maar toespraakjes houdt op het Sint Pietersplein maar hij doet veel meer met veel verstrekkender gevolgen. Zo heeft het Vaticaan als enige vertegenwoordiger van een wereldreligie een zetel in de Verenigde Naties. Dit heeft absoluut gevolgen voor de positie van vrouwen.

Zo heeft het Vaticaan tijdens de bevolkingsconferentie in Cairo een pact gesloten met een aantal Islamitische landen om een aantal verbeteringen op het gebied van geboortepolitiek voor vrouwen tegen te houden. En aangezien in de VN met consensus wordt gewerkt is ze dat ook gelukt.

Gelukkig begint die macht steeds minder te worden. Op de 4e Wereldvrouwenconferentie in Peking kregen het Vaticaan en zijn Islamitische bondgenoten veel minder voet aan de grond dankzij het verzet van veel Caribische en Afrikaanse vrouwen. Maar ook daar hebben ze bijvoorbeeld de rechten van lesbische vrouwen voor een deel gefrustreerd.

Maar er is ook goed nieuws te melden.

Sinds de jaren zeventig zijn er een aantal bewegingen gekomen die erg positief uitwerken voor vrouwen. De basisbewegingen en de feministische theologie. Dat laatste beperkt zich niet alleen tot de VS en Europa maar verspreidt zich ook in Afrika, in Azië en sinds een aantal jaren in Latijns-Amerika. Vrouwen komen eindelijk aan het woord, stellen de traditionele religies onder kritiek en zijn vormen van religie aan het ontwikkelen die vrouwen ondersteunen in hun strijd voor een betere positie.

Boekenlijst bij de cursus 'Wilde Zwanen'

- Aalbertsberg, R. (red.) *China, ontmoeting met een andere wereld*, Kampen (jaar van uitgave onbekend)
- Ahrendt, Hanna, *The origins of totalitarianism*, New York 1951
- Bruggen, Koos van (red.), *De gewonde kerk van China*, uitgeverij Centrale Missie Commissie, Oegstgeest (jaar van uitgave onbekend)
- Chang, Jung, *Wilde Zwanen, drie dochters van China*, Amsterdam 1994
- Cornille, C., *Vrouwen in de wereldgodsdiensten*, uitgeverij Lemniscaat (jaar en plaats van uitgave onbekend)
- Daly, Mary, *Voorbij God de Vader*, Amersfoort 1988
- Daly, Mary, *Gyn/ecology. The Metaethics of Radical Feminism*. Boston 1978
- Dresen-Coenders, L., *Verbond tussen heks en duivel*, Baarn 1983
- Ehrenreich, Barbara, *Witches, Midwives, and Nurses: A History of Women Healers* (with Deirdre English; plaats van uitgave onbekend) 1972
- Estés, C.P., *De ontembare vrouw, als archetype in mythen en verhalen*, Haarlem 1994
- Haardt, Maaïke de, *Woedende woorden, woorden van hoop*, Tilburg, 1985
- Korzec, Michel, *Landen documentatiemap China*, uitgeverij Novib (jaar onbekend)
- Leeuw, Karel van der, *Het Chinese denken. Geschiedenis van de Chinese filosofie in hoofdlijnen*, Amsterdam 1994
- Macciocchi, Maria, *Vrouwen en Fascisme*, Amsterdam 1981
- Paloczi-Horvath, Georg, *Mao Tse Toeng*, Utrecht 1966
- Saadawi, N. *Ferdaoes*, Amsterdam 1987
- Saadawi, N., *God stierf bij de Nijl*, Amsterdam 1991
- Tan, Amy, *De vrouw van de keukengod*, Amsterdam 1994
- Tan, Amy, *De vreugde en gelukclub*, Amsterdam 1989

Zie ook video's te huur in de bibliotheek over de situatie in China.

'China Nu', tijdschrift van de Vriendschapsvereniging Nederland-China (VNC), verschijnt viermaal per jaar. Redactieadres: Postbus 79, 3500 AB Utrecht. Jaarabonnement f 30 per jaar.